

S. EUSEBII HIERONYMI,
STRIDONENSIS PRESBYTERI,
COMMENTARIORUM
IN EPISTOLAM AD TITUM
LIBER UNUS.

Prologus.

685-686 Licet non sint digni fide, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor et Basilidem, et omnes hæreticos qui vetus laniant Testamentum: tamen eos aliqua ex parte ferrenus, si saltem in novo continerent manus suas: et non auderent Christi (ut ipsi jactitant) boni Dei Filii, vel evangelistas violare, vel apostolos. Nunc vero cum et Evangelia ejus dissipaverint, et apostolorum epistolas, non Apostolorum Christi fecerint esse, sed proprias, miror quomodo sibi Christianorum nomen audeant vindicare. Ut enim de cæteris Epistolis taceam, de quibus quidquid contrarium suo dogmati viderant, eraserunt, nonnullas integras repudiandas crediderunt: ad Timotheum videlicet utramque, ad Hebræos, et ad Titum, quam nunc conamur exponere. Et siquidem redderent causas, cur eas Apostoli non putarent, tentaremus aliquid respondere, et forsitan satisfacere lectori. Nunc vero cum hæretica auctoritate pronuntient et dicant: Illa epistola Pauli est, hæc non est; ea auctoritate refelli se pro veritate intelligant, qua

^a Recole quæ paulo superius in cap. 6 ad Galat. de Tatiano diximus.

^b Equidem non Thraciæ Nicopolin in Macedonia finibus, quod Græci scriptores plerique autumant; sed Nicopolin Epiri urbem secus Ambraciæ sinum,

A ipsi non erubescunt falsa simulare. Sed Tatianus Encratitarum patriarches, qui et ipse nonnullas Pauli epistolas repudiavit, hanc vel maxime, hæc est, ad Titum, Apostoli pronuntiandam credidit; parvipendens Marcionis et aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem. Scribit igitur Apostolus, o Paula et Eustochium, de Nicopoli quæ in Actiaco litore sita, nunc possessionis ^b vestræ pars vel maxima est; et scribit **687-688** ad Titum discipulum suum, et in Christo filium quem Crete reliquerat ad Ecclesias instruendas: præcepitque ei, ut cum e duobus Artemas, seu Tychicus Cretam fuerit appulsus, ipse Nicopolim veniat. Justum quippe [*Al. quia*] erat, ut ille qui dixerat, *sollicitudo mea omnium Ecclesiarum*: et qui Evangelium Christi usque ad Illyricum de Jerosolymis proficiscens, suadaverat, non pateretur et sui et Titi absentia Creten-
B ses esse desertos; a quibus primum idololatriæ semina pullularunt: sed mitteret eis pro se et Tito Arteman, vel Tychicum, quorum doctrina et solatio confoverentur.

quod post Hieronymum eruditi passim scriptores sentiunt, debere hic intelligi, *vitro persuasor*. Verum quod hæc possessionis Paula et Eustochii pars esset vel maxima, haud scio, quibus veterum testimoniis aliis confirmem.

INCIPIT LIBER.

(Cap. I.—Vers. 1.) Paulus servus Dei: Apostolus, autem Jesu Christi. In Epistola ad Romanos ita exorsus est: Paulus servus Jesu Christi vocatus Apostolus. In hac autem servum se Dei dicit: Apostolum vero Jesu Christi. Si enim Pater et Filius unum sunt, et qui crediderit in Filium, credit et in Patrem: servitus quoque indifferenter apostoli Pauli, vel ad Patrem est referenda, vel ad Filium. Hæc autem servitus non est illa de qua ipse Apostolus ait: *Nec enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore* [*Al. timorem*], sed accepistis spiritum

C adoptionis [*Al. addit filiorum*], in quo clamamus Abba, Pater (Rom. viii, 28), verum nobilis servitus, de qua et David ad Deum loquitur: *Ego servus tuus, filius ancillæ tuæ* (Psal. cxv, 16). Et beata Maria ad Angelum: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum* [*Al. juxta*] *verbum tuum* (Luc. 1, 38). Hanc servitatem habuit et Moyses, de quo Dominus ad Jesum filium Nave: *Moses, inquit, famulus meus mortuus est* (Jos. 1, 2). Et in alio loco: *Mortuus est Moyses famulus Domini in terra Moab per verbum Domini* (Deut. xxxiv, 5). Absit quippe ut spiritum

servitatis Moysen et Mariam in timore, et non in dilectione Dei habuisse credamus. Nec mirum quamvis sanctos homines, tamen Dei servos nobiliter appellari, cum per Isaiam prophetam Pater loquatur ad Filium: *Magnam tibi est vocari te puerum meum* (Isai. XLIX, 6), quod Græco dicitur: * μέγα σοί εστι τοῦ κληθῆναι ὡς παῖδά μου. Puer autem, hoc est, παῖς quis potest, secundum Græcos, et famulum et filium significare, in Hebræo quesivimus, et invenimus non filium meum scriptum esse, sed servum meum, id est, ἀνδρὶ (ᾧ). Uade et Abdias propheta qui interpretatur servus Domini, ex famulatu Dei nomen accepit. Si moveat quempiam, Dominum Salvatorem, qui universitatis est conditor, servum Dei dici; non movebitur, si ipsum ad apostolos audiet loquentem: *Quis voluerit inter vos esse major, sit omnium servus*; et: *Filius hominis venit, non ut ministraretur sibi, sed ut ministraret* (Matth. xx, 27, 28): quod ne docere tantum verbis videretur, monstravit exemplo. Assumpto quippe linteo, accinxit se, et aqua pelvim replens, discipulorum pedes lavit (Joan. xiii). Non est itaque impium credere eum qui formam servi assumpserat, hæc fecisse quæ servi sunt, ut paternæ voluntati servisse dicatur, cum servis suis ipse servierit. Hæc autem servitus, charitatis est, per quam nobis invicem servire præcipiunt. Et ipse Apostolus eum esset liber ex omnibus, omniam se servum fecit (I Cor. ix). Et in alio loco: *Vester, inquit, servus propter Christum*. Servus Dei ille est, qui non est servus peccati. *Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati* (Joan., viii, 34). C. Apostolus igitur, qui peccati non fuit servus, recte Dei Patris vocatur servus et Christi. Porro quod ait: *Apostolus autem Jesu Christi, tale mihi videtur, quale si dixisset, præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberii imperatoris*. Ut enim iudices sæculi hujus quo nobiliores esse videantur, ex regibus quibus servant, et ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiantur: ita et Apostolum grandem inter Christianos sibi vindicans dignitatem, apostolum [Al. apostolorum] se Christi titulo prænotavit, ut ex ipsa lecturas nominis auctoritate terreret: indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subjectos. Nec non quod paulo ante scriptum posuimus ad Romanos: *Servus Jesu Christi, non differt ab eo si dixisset, servus sapientie, servus justitiæ, servus sanctificationis, servus*

A redemptionis: *Christus quippe factus est nobis a Deo Patre, sapientia, justitia, sanctificatio, et redemptio* (I Cor. i, 30).

(Vers. 2 seqq.) *Secundum fidem electorum Dei, et cognitionem veritatis, quæ est juxta pietatem in spe vite æternæ: quam promisit non mendax Deus ante sæcula æterna: manifestavit autem temporibus suis verbum suum in predicatione, quæ credita est mihi secundum imperium Salvatoris nostri Dei. Tito charissimo filie juxta communem fidem: Gratia et pax a Deo Patre, et Jesu Christo Salvatore nostro. Qui non juxta humilitatem, ut plerique putant, sed verè dixerat: Et si imperitus sermone, non tamen scientia, Hebræus ex Hebræis juxta legem Phariseus, profundos sensus Græco sermone non explicat, et quod cogitat, in verba vix promit. Juxta ordinem igitur sensuum, et textum rerum potius, quam verborum, de singulis ut scripta sunt, disseramus. Secundum fidem, inquit, electorum Dei, refer ad superiora, quod intulit: *Paulus servus Dei: Apostolus autem Jesu Christi secundum fidem electorum Dei*, id est, servum qui non tantum vocati sunt, sed et electi. Electorum quoque ipsorum magna diversitas est pro varietate operum, sensuum atque sermonum. Nec statim qui electus Dei est, vel juxta electionem possidet fidem, vel juxta fidem habet scientiam veritatis. Unde et Salvator ad Judæos qui in eum crediderant, est locutus: *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos* (Joan. viii, 31, 32). Et evangelista testatur, quod hæc credentibus quidem dixerit, sed nescientibus veritatem, quam consequi possent, si in sermone ipsius permanerent, et liberi effecti, servi esse desinerent. Queritur quare ad id quod ait: *secundum fidem electorum Dei et cognitionem veritatis, junxerit, quæ juxta pietatem est: utrumnam sit aliqua veritas quæ non in pietate sit posita, et nunc ad distinctionem illius inferatur cognitio veritatis, quæ juxta pietatem est. Est plane veritas, quæ non habet pietatem.* Si quis Grammaticam artem noverit, vel dialecticam, ut rationem recte loquendi habeat, et inter falsa et vera dijudicet. Geometria quoque et arithmetica et musica habent in sua scientia veritatem; sed non est scientia illa [Al. addit scientia] pietatis. Scientia pietatis est nosse Legem, intelligere prophetas, Evangelio credere, apostolos non ignorare. Et e contrario multi sunt*

* Ita legunt omnes mss. codices, Cluniacenses, sancti Martini a Campis, et Patrum Augustinianorum apud Tolosates. Hinc ergo contextus Græcus restituendus et in Bibliis, ubi deest τὸ; et in editis Erasmi et Mariani, in quibus abest τοῦ. MART. Legerant veteres editores, Erasmus et Victorius, μέγα σοί εστι τὸ κληθῆναι, pro quo in Græco est ἀρχαίω, τὸ κληθῆναι, bene utrinque lectione ac sensu. Martini. vero suorum aliquot codicum errore deceptus, utramque voculam, τοῦ et τὸ hic simul intravit, contenditque quod rei caput est, ipsum Græcum textum ex hæc a se reposita lectione restituendum, et in Bibliis, inquit, ubi deest τὸ, et in editis Erasmi et Mariani, in quibus abest, τοῦ.

Al nemo, opinor, non videt, et res clamat ipsa, quam ipse longius a veri specie omni aberret. Dixisset legendum nunc verbo, τὸτο, hoc: satis obviam conjecturam, codicum ipsa lectio commodo sensu suggererat; alioquin alterum aut τοῦ, aut τὸ reducere, perspicuum est. Facile, quod τὸ legendum ibi sit pro τοῦ, studiosus nonne ad libri oram annotavit: postmodum scriba imperitus illud quoque in textum importavit post τὸ.

^b Addunt Cistercienses mss., et *Filius hominis non venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret.*

^c Antea legebatur, *refert.* Id genus levix passim castigamus.

qui habent pietatis veram cognitionem : sed non statim et cæterarum artium et earum, de quibus supra mentionem fecimus, veritatem. Hæc igitur veritas, cujus cognitio juxta pietatem est, in spe vite æternæ posita est : quia statim ei qui se cognoverit, præmium tribuit immortalitatis. Absque pietate vero notitia veritatis delectat ad præsens : sed æternitatem non habet præmiorum, quam promittit non mendax Deus ante sæcula æterna : et manifestavit eam temporibus suis in Christo Jesu. Cui autem promissit ante, et postea fecit esse perspicuam, nisi sapientiæ suæ, quæ erat semper cum Patre, cum lætaretur orbe perfecto, et gauderet super filiis hominum, et repromissit eos quicumque in illa credituri essent, habituros esse vitam æternam? Antequam orbis jaceret fundamenta, antequam maria diffunderet, montes statueret, cælum suspenderet, terram dejecta mole solidaret, hæc repromissit Deus, in quo mendacium non est. Non quia possit mentiri, et nolit in falsitatis verba prorumpere : sed quia qui pater sit veritatis, nullum in se habet mendacium, secundum illud : *Fiat autem Deus verax : omnis autem homo mendax* (Rom. III, 4). Propterea autem non mendax Deus dicitur : etenim [Al. et] cum jurejurando quædam in prophetis pollicetur, ut nos securiores effecti, magis speremus futura esse quæ prædicta sunt, et tota mente credentes, ad consequenda ea quæ ventura sunt, præparemur.

Non ab re videtur breviter perstringere, cur Deus solus verax, et omnis homo mendax, Apostoli voce dicatur. Et nisi fallor, quomodo solus habere dicitur immortalitatem, cum et angelos et multas rationabiles fecerit creaturas, quibus dederit immortalitatem : ita et solus dicitur esse **691** verax : non quod et cæteri, non immortales, et veritatis sint amatores, sed quod ille solus naturaliter sit, et immortalis, et verus. Cæteri vero immortalitatem et veritatem ex largitione illius consequantur, et aliud sit verum esse, ^a quid habere per semet : aliud in potestate donantis esse quod habeas. Sed nec hoc silentio prætereundum puto, quomodo non mendax Deus, ante æterna sæcula, æternam sponderit vitam : ex quo juxta historiam Geneseos factus est mundus, et per vices noctium ac dierum, mensium pariter et annorum, tempora constituta sunt. In hoc curriculo et rota mundi, tempora labuntur et veniunt, et aut futura sunt, aut fuerunt. Unde quidam philosophorum non putant esse tempus præsens : sed aut præteritum, aut futurum ; quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum sit, præterit, aut si nondum factum est, exspectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quamdam sæcu-

^a Cistercienses mss., *et aliud sit verum esse, quod habeas : aliud, etc.*

^b Paria his, sive ex propria, sive ex aliorum sententia profert S. Doctor epist. 48, ad Damasum, n. 7, existisse nempe angelos antequam mundus iste conderetur, quin etiam et lapsos antea : hominesque postmodum ea creatos de causa, ut beati

lorum fuisse credendum est, quibus semper cum Filio et Spiritu sancto fuerit Pater : et ut ita dicam, unum tempus Dei, est omnis æternitas : immo innumerabilia tempora sunt, cum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sed ^b mille necdum nostri orbis implentur anni : et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierint Deo : et absque temporum vicibus atque mensuris, Deo jubente, substiterint ! Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promissit Deus Pater sapientiæ suæ verbum suum, et ipsam sapientiam suam, et vitam eorum qui credituri erant, mundo esse venturam. Diligenter attendite textum et ordinem lectionis : quoniam vita æterna quam non mendax Deus ante sæcula æterna promissit, non alia sit absque verbo Dei. Manifestavit enim, inquit, temporibus suis verbum suum : Ergo quam promiserat vitam æternam, ipsa est Verbum suum, quod in principio **692** erat apud Patrem : et Deus erat Verbum, et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. I). Quod autem Verbum Dei, hoc est, Christus ipse sit vita, in alio loco testatur dicens : *Ego sum vita* (Joan. XIV, 6). Vita vero non brevis, non aliquibus circumscripta temporibus ; sed perpetua, sed æterna : quæ manifestata est in novissimis sæculis, in prædicatione quæ credita est Paulo doctori gentium, et magistro : ut annuntiaretur in mundo, et hominibus nota fieret, juxta Imperium Salvatoris Dei, qui nos salvos esse voluit, id quod pollicitus fuerat implendo. Scribit autem Apostolus Tito *charissimo filio*, quod Græce dicitur, *γμοσιῶ τέκνω* : et Latino sermone non potest explicari : *γμοσιῶς* enim hoc potius sonat, cum quis *fidelis* et *proprius*, et (ut ita dicam) *legitimus* sive *germanus* absque comparatione alterius appellatur. Ex quo intelligimus fuisse et in filiis Pauli plurimam differentiam, quod alios haberet *γμοσιῶς*, id est, *germanissimos*, sibi que conjunctos, et de vero matrimonio, ac de libera procreatos : alios vero quasi ex ancilla et ex Agar, qui non possunt hæreditatem accipere cum liberæ filio Isaac. Sermo quippe et sapientia, et doctrina qua Titus Christi Ecclesias instruebat, efficiebant eum proprium Apostoli filium, et ab omni aliorum consortio separatum. Videamus post hæc quod sequitur : *Secundum communem fidem*, utrumnam omnium qui in Christo credebant, communem dixerit fidem : an communem, suam tantum et Titi? Quod quidem mihi melius videtur apostoli Pauli et Titi fidem fuisse communem, quam omnium credentium ; in

cætus numerum implerent. Placuit hæc et Tertulliano sententia, nonnullisque aliis antiquis ; verum et longe plurimum Ecclesiæ Patrum auctoritate invaluit oppositum dogma, et melioribus nititur argumentis, angelos cum cælo, terra ac luce, prima die mundi conditos.

quibus pro varietate mentium, fides quoque communis esse non poterat, sed diversa. Ad extremum præfatio Epistolæ, et salutatio præfationis Apostoli ad Titum, tali fine completur: *Gratia et pax a Deo Patre et Christo Jesu Salvatore nostro*. Sive quod et gratia, et pax, tam a Deo Patre sit quam a Christo Jesu, et utrumque ab utroque datum possit intelligi: sive quod gratia ad Patrem, et pax referatur ad Filium. Non absque scrupulo transeundum est, quod quibusdam Apostolus **693** imprecatus est, ut eis gratia et pax multiplicarentur: nunc vero ad Titum pax et gratia, sine multiplicatione sint positæ. Noë vir justus, et naufrago orbe solus servatus non dicitur plures gratias, sed unam gratiam invenisse in conspectu Dei. Et Moyses ad Dominum: *Si inveniri, inquit, gratiam apud te* (*Exod. xxxiii, 13*). Et sicubi alibi in persona sanctorum gratia posita est, quære et invenies [*Al. reperies*], non eos gratias invenisse, sed gratiam. Mercator ille de Evangelio qui plures habuit margaritas, ad extremum unam pretiosam reperit, quam de multis margaritis solam emit (*Matth. xiii*). Perfectorum quippe est unam margaritam, et unum thesaurum, omnibus margaritis et totius substantiæ suæ emere commercio: incipientium vero et adhuc in itinere positorum, nedum unam et solam, sed plures habere margaritas.

(Vers. 5.) *Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ deerant corrigeres*. Apostolicæ dignitatis est Ecclesiæ jacere fundamentum, quod nemo potest ponere, nisi architectus. *Fundamentum autem non est aliud præter Christum Jesum* (*I Cor. iii, 11*). Qui inferiores artifices sunt, hi possunt ædes super fundamenta construere. Paulus itaque ut sapiens architectus, et hoc omni labore contendens, ne in præparatis gloriaretur, sed ubi nedum Christus fuerat annuntiatas, postquam dura Cretensium ad fidem Christi corda mollierat, et tam sermone quam signis edomuerat, et edocuerat eos non vernaculum Jovem, sed in Deum Patrem et in Christum credere, reliquit Titum discipulum Cretæ, ut rudimenta nascentis Ecclesiæ confirmaret, et si quid videbatur deesse, corrigeret; ipse pergens ad alias nationes, ut rursus in eis Christi jaceret fundamentum. Quod autem ait: *ut ea quæ deerant, corrigeres*, ostendit nedum eos ad plenam venisse scientiam veritatis: et licet ab Apostolo correcti fuerint, tamen adhuc indigere correctione. Omne autem quod corrigitur, imperfectum est. Nam et in Græco præpositionis ad-

A jectio, qua scribitur *ἐπιδιορθώσῃ*, non idipsum sonat quod *διορθώσῃ*, id est, *corrigeres*: sed ut ita dicam, *supercorrigeres*: ut scilicet ea quæ a me correctæ sunt, **694** et necdum ad plenam veri lineam sunt retracta [*Al. retractata*], a te corrigantur, et normam æqualitatis accipiant.

Et [*Al. Ut*] *constituas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disposui*. Audiant episcopi qui habent constituendi presbyteros per urbes singulas potestatem, sub quali lege Ecclesiasticæ constitutionis ordo teneatur: nec pulent apostoli verba esse, sed Christi, qui ad discipulos ait: *Qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui me misit* (*Luc. x, 16*). Sic et qui vos audit, me audit: qui autem me audit, audit eum qui me misit. Ex quo manifestum est, eos qui, Apostoli lege contempta, Ecclesiasticum gradum non merito voluerint alicui deferre, sed gratia, contra Christum facere, qui qualis in Ecclesia presbyter constituendus sit, per Apostolum suum in sequentibus exsecutus est. Moyses amicus Dei, cui facie ad faciem Deus locutus est (*Deut. v et xxxi*), potuit utique successores principatus, filios suos facere, et posteris propriam relinquere dignitatem; sed extraneus de alia tribu eligitur Jesus, ut sciremus principatum in populos non sanguini deferendum esse, sed vitæ. At nunc cernimus plurimos hanc rem beneficium facere,* ut non quærant eos, qui possunt Ecclesiæ plus prodesse, in Ecclesiæ erigere columnas: sed quos vel ipsi amant, vel quorum sunt obsequiis delinuti: vel pro quibus majorum quispiam rogaverit, et, ut deteriora taceam, qui ut clerici fierent, muneribus impetrarunt. Diligenter Apostoli verba attendamus dicentis: *Ut constituas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disposui*. Qui qualis presbyter debeat ordinari, in consequentibus disserens, hoc ait: *Si quis est sine crimine, unius uxoris vir, et cætera*, postea intulit: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, tamquam Dei dispensatorem*. Idem est ergo presbyter qui et episcopus, et antequam diaboli instinctu, studia in religione fierent, et diceretur in populis: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephæ* (*I Cor. i, 12*), communi presbyterorum consilio, Ecclesiæ gubernabantur. Postquam vero unusquisque eos quos baptizaverat suos putabat esse, non Christi, in toto orbe decretum est, ut ^b unus de presbyteris **695** electus superponeretur cæteris, ad quem omnis Ecclesiæ cura pertineret, et schismatum semina tollerentur. Putet [*Al. putat*] aliquis non

* Codicem ms. S. Martini a Campis et alios secuti sumus. Apud Erasmus corrupte legitur: *Qui possunt Ecclesiæ plus prodesse, et in Ecclesia erigere columnas*. Marianus pejorem ex decreto Gratiani lectionem in Hieronymum invexit, dicens: *At nunc cernimus plurimos hanc rem beneficium facere: ut non quærant eos in Ecclesia columnas erigere, quos plus cognoscant Ecclesiæ prodesse: sed quos, etc.* Certe non contulit editiones cum codicibus mss., sed hic Gratianum habuit pro Hieronymo. Ergo qui plus possunt Ecclesiæ prodesse, sunt ejusdem Ecclesiæ columnæ, ut hic monet S. Hieronymus. In

exemplari ms. Augustinianorum Tolos. legitur, *plurimos honorem beneficium facere, etc.* MART. — Victorius, quem Martiauzus castigat, locum hunc ex Gratiano ita refixit: *Non quærant eos in Ecclesiæ columnas erigere, quos plus cognoscant Ecclesiæ prodesse, etc.* Paulo post Apostoli verba, nostri mss. *Apostoli præceptum legunt.*

^b Cistercienses mss., *ut tunc de presbyteris, etc.* Vide epist. 146, ad Evangelium, et quæ ad eam observamus de Hieronymi sententia de Episcoporum supra presbyteros dignitate.

Scripturarem, sed nostram esse sententiam, episcopum et presbyterum unum esse, et aliud etatis, aliud esse nomen officii : refertur Apostoli ad Philippenses verba dicentis : *Paulus et Timotheus servi Jesu Christi, a omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, cum [Al. et] episcopis et diaconis, gratia vobis et pax (Philipp. 1, 1, 2), et reliqua. Philippi una est urbs Macedoniae, et certe in una civitate plures, ut ^b nuncupantur, episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo tempore quos et presbyteros appellabant : propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris est locutus. Adhuc hoc alicui videntur ambiguum, nisi altero testimonio comprobetur. In Actibus apostolorum scriptum est, quod cum venisset Apostolus Miletum, miserit Ephesum, et vocaverit presbyteros Ecclesiae ejusdem, quibus postea inter cetera ait locutus : *Attendite vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos pascere Ecclesiam Domini, quam acquististis per sanguinem suum (Act. 20, 28). Et hic diligentius observate, quomodo unus civitatis Ephesi presbyteros vocans, postea eosdem episcopos dixerit. Et quis vult recipere eam Epistolam, quae sub nomine Pauli ad Hebraeos scripta est, et illi aequaliter inter plures Ecclesiae cura dividitur. Si quidem ad plebem scribit : *Parate principibus vestris, et subjecti estote : ipsi enim sunt qui vigilanti pro animabus vestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant : siquidem hoc utile vobis est (Hebr. xiii, 17). Et Petrus, qui ex fidei firmitate nomen accepit, in Epistola sua loquitur dicens : *Presbyteros ergo in vobis obsecro compresbyter, et testis Christi passionum, qui et ejus gloriae quae in futuro revelanda est, socius sum, pascite eum qui in vobis est, gregem Domini, non quasi eum necessitate, sed voluntarie (1 Petr. 5, 1, 2). Haec propterea, ut ostenderemus apud veteres eandem fuisse presbyteros quos et episcopos : paulatim vero ut dissensionum plantaria evellerentur, ad unam omnium sollicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex Ecclesiae consuetudine ei qui sibi praepositus fuerit, esse subjectos : ita episcopi reverunt ^c se magis consuetudine, quam dispositionis Domine veritate, presbyteris esse majores, et in communi debere Ecclesiam regere, imitantes Moysen, qui cum haberet in potestate solum praeesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum judicaret (Num. 11). Videamus igitur qualis presbyter, sive episcopus ordinandus sit.****

(Vers. 6.) *Si quis est sine crimine, unius uxoris vir, alios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos. Primum itaque sine crimine sit : quod pacto alio verbo ad Timotheam irreprehensibilem nominatum (1 Tim. iii) : non quod [Al. quo]*

^a Verba, omnibus sanctis in Christo Jesu, mss. vestri omittunt. Rursus vero monemus, ut quae in Epist. ad Evangelium annotata sunt, lector huc referat.

^b Rectius duo mss., ut nunc putantur episcopi.

A eo tantum tempore quo ordinandus est, sine illo sit crimine, et praeteritas maculas nova conversatione dilecrit : sed ex eo tempore quo in Christo renatus est, nulla peccati conscientia remordeatur. Quomodo enim potest praeses Ecclesiae auferre malum de medio ejus, qui in delicto simili corruerit? Aut qua libertate corripere peccantem, cum tacitus sibi ipse respondeat, eadem admisisse quae corripit? Itaque qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. *Opus, inquit, non honorem, non gloriam. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, et in laqueum diaboli. Quod autem ait, unius uxoris vir, sic intelligere debemus : ut non omnem monogamum digamo putemus esse meliorem ; sed quo is possit ad monogamiam et continentiam cohortari, qui sui exemplum praeferat in docendo. Esto quippe aliquem adolescentulum conjugem perdidisse, et carnis necessitate superatum, accepisse uxorem secundam, quam et ipsam statim amiserit, et deinceps vixerit continenter ; alium vero usque ad senectam habuisse matrimonium, et uxoris usum, ut plerique existimant felicitatem, nunquam a carnis opere cessasse : quis vobis e duobus videtur esse melior, pudicior, continentior? Utique ille qui ^e infelix etiam in secundo matrimonio fuit, et postea pudice, et sancte conversatus est, et non is qui ab uxoris amplexu nec senili est separatus aetate. Non sibi ergo applaudit, quicumque quasi monogamus eligitur, quod omni digamo sit melior, cum in eo magis sit electa felicitas, quam voluntas. Quidam ^f de hoc loco ita sentiunt : Judaica, inquit, consuetudinis fuit, vel duas uxores habere, vel plures : quod etiam in veteri Lege de Abraham et Jacob legimus : et hoc nunc volunt esse praecipuum, ne is qui episcopus eligendus est, uno tempore duas pariter habeat uxores. Multi supersticiosius ^g magis quam verius, etiam eos qui cum Gentiles fuerint, et unam uxorem habuerint, qua amissa, post baptismum Christi, alteram duxerint, putant in sacerdotio non legendos : cum utique, si hoc observandum sit, illi magis ab episcopatu arceri debeant, qui vagam per meretrices ante exercentes libidinem, unam regenerati uxorem acceperint : et multo detestabilior sit fornicatam esse cum pluribus, quam digamum reperiri ; quia in alio infelicitas matrimonii est, in alio ad peccandam prona lascivia. Montanus et qui Novati schisma sectantur, nomen sibi munditiae praesumere : putantque secunda matrimonia ab Ecclesiae communione prohibenda : cum Apostolus de episcopis et presbyteris hoc praecipiens, utique in ceteris relaxarit : non quod hortetur ad secunda matrimonia ; sed quod necessitati carnis indulget. Scripsit et Tertullianus de Monogamia librum ha-*

^e Idem mss., qui felix etiam, etc., falso.

^f Huc referenda tota ad Oceanum epistolam in nostra recensione 69, ubi opinionationis suae argumenta exserit S. Pater. Vide quae et nos in priori ad eam epistolam annotatione observamus.

raicam : quem Apostolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Et quidem esse sine crimine episcopum, sive presbyterum, et unam uxorem habere, in nostra est potestate. Cæterum illud quod sequitur : *Habere filios fideles, non in accusatione luxurie, ac non subditos, extra nostram est voluntatem.* Esto quippe, parentes bene instituisse liberos suos, et a parva ætate semper Dominicis erudisse præceptis : hi si postea se luxuriæ dederint, et superati vitiis, libidini frena permiserint, numquid culpa ad parentes redundabit, et sanctitatem patris filii peccata maculabunt? Si quis bene eruditus filios suos, in his puto fuisse et Isaac, qui utique Esau filium suum bene instituisse credendus est. Verum Esau fornicarius, et profanus, pro una esca vendidit primogenita sua (*Gen. xv*). Samuel quoque qui talis fuit, ut invocaret Dominum, et Dominus exaudiret [*Al. exaudisset*] eum, et in tempore messis pluviam hyemis impetraret, habuit filios qui declinaverunt **688** post avaritiam, et accipiebant munera, et tam iniqui iudices exsisterunt, ut populus nequaquam ferens, regem sibi in similitudinem cæterarum gentium postularet (*I Reg. xv*). Ergo si electio sacerdotum fieret, et Isaac propter Esau, et Samuel propter filios suos, indigni sacerdotio putarentur. Et cum peccata parentum filiis non imputentur, nequaquam jam illa vigente sententia, *parentes suam acerbam comederunt, et dentes filiorum obtupuerunt* (*Ezech. xviii, 2*), filiorum vitia parentibus præjudicabunt? Primum itaque dicendum est, quod tam sanctum nomen sit sacerdotii, ut nobis etiam ea quæ extra nos sunt posita, reputentur, non quo propter vitia nostra episcopi non fiamus : sed quod propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi simus. Qua enim libertate possumus alienos filios corripere, et docere quæ recta sunt : cum nobis statim possit qui fuerit correptus ingerere : Ante doce filios tuos? Aut qua fronte extraneum corripio furcipientem, cum mihi conscientia mea ipsa respondeat : Exhereda ergo fornicantem filium : abjice filios tuos vitis servientes? Cum autem nequam filius in una tecum ^a conveniat domo, tu audes ab alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non videns (*Math. vii et Luc. vi*)? Non itaque justus polluitur ex filiorum vitiis : sed libertas ab Apostolo Ecclesie principi reservatur : quod [*Al. ut*] talis fiat qui non timeat propter vitia liberorum extraneos reprehendere. Deinde etiam illud est inferendum adversum eos qui de episcopatu intumescunt, et putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos : quia non statim omnibus his meliores sint, quicumque episcopi non fuerint ordinati : et ex eo quod electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos : sed intelligant propterea quosdam a sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum justum ab episcopatu prohi-

^a Erasmus legit, *communicat*. Mariano magis placeat *convivat*. In nonnullis mss. legi, *in una tecum domo vivat*. MART. — Quod et magis Victorio placuit,

beat : quanto magis unusquisque se considerans, et sciens, quia potentes potenter tormenta patientur (*Sap. vi*), retrahet [*Al. retrahit*] se ab hoc non tam honore quam onere : et aliorum locum, qui magis digni sunt, non ambiet occupare! Ad extremum hoc dicendum est in Scripturis per filios λογισμοίς, **689** id est, *cogitationes*; per filias vero, πράξεις, id est, *opera* intelligi, et eum nunc præcipi debere Episcopum fieri, qui et cogitationes, et opera in sua habeat potestate, et vere credat in Christo, et nulla subrepentium vitiorum labe maculetur.

(Vers. 7.) *Oportet enim episcopum sine crimine esse, tamquam Dei dispensatorem : non protervum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri appetitorem.* Queritur ergo inter dispensatores, ut fidelis quis inveniat : et non comedens et bibens cum ebriosis, percutiat servos et ancillas; sed incertum Dei expectet adventum, et det conservis in tempore cibaria. Inter villicum autem et familiam hæc sola distantia est quod conservus præpositus est conservis suis. Sciat itaque episcopus et presbyter, sibi populum conservum esse, non servum. Cætera quæ sequuntur, in nobis posita sunt : *Non protervum, id est, non tumentem et placentem sibi quod episcopus sit, sed quasi bonum villicum, id requirentem, quod pluribus prosit. Non iracundum.* Iracundus est, qui semper irascitur, et ad levem responsionis auram atque peccati, quasi a vento folium commovetur. Et revera nihil est scedius præceptore furioso, qui cum debeat esse mansuetus (et secundum illud quod scriptum est (*I Tim. ii*) : *Servum autem Domini non oportet rixari ; sed humilem esse ad omnes, doctorem, patientem, in mansuetudine erudientem eos qui contra veniunt*), ille e diverso torvo vultu, tremantibus labiis, rugata fronte, effrenatis conviciis, facie inter pallorem ruboremque variata, clamore perstrepat : et errantes non tam ad bonum retrahat, quam ad malum sua sævitia præcipitet; inde est quod et Salomon ait : *Ira perdit etiam sapientes* (*Prov. xxi*); Et : *Ira viri justitiam Dei non operatur* (*Jacob. i, 20*). Neque vero qui aliquando irascitur, iracundus est : sed ille dicitur iracundus, qui crebro hac passione superatur. Prohibet quoque episcopum esse vinolentum, de quo ad Timotheum scribitur : *Non multo vino deditum* (*I Tim. iii, 8*). Quale est autem episcopum videre vinolentum, ut sensu occupato, vel exaltet risum contra gravitatis decorem, et labiis dissolutis cachinnet : vel si paululum tristis cujusdam **700** rei fuerit recordatus, inter pocula in singultus prorumpat et lacrymas. Longum est ire per singula, et insanias quas ebrietas suggerit, explicare. Videas alios pocula in tela vertentes, scyphum in faciem jacere convivæ : alios scissis vestibus in vulnera aliena proruere : alios clamare : alios dormitare : qui plus biberit, fortior computatur : accusationis occasio est, adjuratum per regem, frequentius nostri mss. præferunt, *convivat*; olim erat, *communicat*.

non bibisse. Vomunt ut bibant, bibunt ut vomant. Digestio ventris, et guttur, uno occupantur officio. Hoc nunc dixisse sufficiat, quod secundum Apostolum, in vino luxuria est. Et ubicumque saturitas atque ebrietas fuerint, ibi libido dominetur. Specta^a ventrem et genitalia, pro qualitate vitiorum ordo membrorum. Numquam ego ebrium castum putabo, qui et si vino consopitus dormierit, tamen potuit peccare per vinum. Miramur autem Apostolum in episcopis sive presbyteris damnasse vinolentiam, cum in vetere quoque lege præceptum sit, sacerdotes cum ingrediuntur templum ministrare Deo, vinum omnino non bibere (*Levit. x*): et Nazaræum quamdiu sanctam comam nutriat, et nihil contaminatum, nihil mortale conspiciat, et a vino abstinere, et ab uva passa, et a^b diluitori quæ solet ex vinaceis fieri, potione, omnique sicera, quæ mentem ab integra sanitate pervertit (*Num. vi*). Dicit quisque quod volet: ego loquor conscientiam meam: scio mihi abstinentiam, et nocuisse intermissam, et profuisse repetitam. Post vinolentiam autem hoc præcipit, *ne percussor sit*: quod quidem et simpliciter intellectum ædificat audientem, ne facile manum porrigat ad cædendum: ne in os alterius verberandum insanus erumpat. Melius autem est, ut non percussorem illum dicamus esse, qui mansuetus et patiens, scit in tempore quid loquendum sit, quidve tacendum: nec sermone inutili, conscientiam percutit infirmorum. Non enim Apostolus ecclesiæ principem formans, vetat esse pugilem et paneratiasten [*παρρησιαστικῶν*, id est, *athletam*] (quod etiam in plebeio et quocumque gentilibi fuerit, reprehenditur), sed hoc ut dixi: ne contumeliosus et garrulus perdat eum, **701** quem potuit modestia et lenitate corrigere. Turpis quoque lucri appetitus ab eo qui episcopus futurus est, esse debet alienus. Sunt enim multi docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia: qui totas domos subvertunt, et putant quæstum esse pietatem. *Melior autem est, juxta Salomonem, modica acceptio cum justitia, quam multa genimina* [*Al. germinata*] *cum iniquitate* (*Prov. xvi, 8*): et magis eligendum in paupertate nomen bonum, quam in divitiis nomen pessimum. Episcopus qui imitator Apostoli esse cupit, habens victum et vestitum, his tantum debet esse contentus (*I Tim. vi*). Qui altario servierint, de altario vivant (*I Cor. ix*). Vivant, inquit, non divites fiant. Unde et æs nobis excutitur de zona: et una tantum tunica induimur (*Matt. x et Marc. vi*): nec de crastino cogitamus. Turpis lucri appetitio est, plusquam de præsentibus cogitare. Hucusque quid non debeat habere episcopus sive presbyter, Apostoli sermone præceptum est: nunc econtrario quid habere debeat, explicatur.

(Vers. 8, 9.) *Sed hospitem, honorum amatorem,*

^a Hæc deliberat S. Pater ex Tertulliani libro de Jejuniiis contra Psychicos initio: *Specta corpus, et una regio est, denique pro dispositione membrorum, ordo vitiorum. Prior venter et statim cætera saginæ substructa lascivia est, per edacitatem fallacitas transit.*

A castum, justum, sanctum, continentem, sive abstinentem, obtinentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sit consolari in doctrina sana, et contradicentes arguere. Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denuntiatur. Si enim omnes illud de Evangelio audire desiderant: Hospes sui, et suscepistis me (*Matt. xxv, 35*): quanto magis episcopus, cujus domus omnium commune esse debet hospitium! Laicus enim unum aut duos, aut paucos recipiens, implebit [*Al. implevit*] hospitalitatis officium. Episcopus nisi omnes receperit, inhumanus est. Sed vereor ne, quomodo regina Austri veniens a finibus terræ audire sapientiam Salomonis (*Matt. xii*), judicatura est homines temporis sui: et viri Ninivitæ, acta poenitentia ad prædicationem Jonæ, condemnabunt eos qui majorem Jona Salvatorem audire contempserunt: sic plurimi in populis episcopos judicent, subrahentes se ab ecclesiastico gradu, et ea quæ episcopo^c non conveniunt exercentes; de quibus puto et Joannem ad Cainm scribere: *Charissime, fideliter facis quodcumque operaris in fratribus, et hoc peregrinis, qui testimonium dederunt dilectioni tuæ coram Ecclesia: quos optime facis, si præmiseris Deo digne: pro nomine enim Domini* **702** *exierunt, nihil accipientes a gentilibus* (*III Joan. 5 seqq.*). Et vere sancto Spiritu in se loquente, quod futurum erat in Ecclesiis, jam tunc reprehendit dicens: *Scripti etiam Ecclesiæ: sed qui primatus agere cupit eorum, Diotrefes* [*Al. Dioprepes*], *non recipit nos. Propterea cum venero, admonebo ejus opera, quæ facit malis verbis detrahens de nobis: et non sufficit ei quod ipse non recipit fratres, sed et volentes prohibet, et de Ecclesia ejicit. Vere nunc est cernere quod prædictum est, in plerisque urbibus, episcopos, sive presbyteros, si laicos viderint hospitales, amatores honorum; invidere, fremere, excommunicare, de Ecclesia expellere, quasi non liceat facere quod episcopus non faciat: et tales esse laicos, damnatio sacerdotum sit* [*Al. est*]. Graves itaque eos habent, et quasi cervicibus suis impositos, ut a bono abducant opere, variis persecutionibus inquietant. Sit autem episcopus et pudicus, quem Græci *σώφρονος* vocant: et Latinus interpres verbi ambiguitate deceptus, pro *pudico, prudentem* transtulit. Si autem laicis imperatur, ut propter orationem abstineant se ab uxorum coitu: quid de episcopo sentiendum est, qui quotidie pro suis populique peccatis, illibatus Deo oblaturus est victimas? relegamus Regum [*Al. Regnorum*] libros, et inveniemus sacerdotem Abimelech de panibus propositionis noluisse prius dare David et pueris ejus, nisi interrogaret, utrum mundi essent pueri a muliere: non utique aliena, sed conjugate (*I Reg. xi*). Et nisi eos audisset ab heri et nondiustertius vacasse ab opere conjugali, nequaquam

^b Victorinus emendare dum vult, locum hunc depravat, legens, *et a delicatiori, etc.*

^c Negandi particula in uno alterove Cisterciens. ms. desideratur.

panes quos prius negaverat, concessisset. ^a Tantum interest inter propositionis panes et corpus Christi, quantum inter umbram et corpora, inter imaginem et veritatem, inter exemplaria futurorum et ea ipsa quæ per exemplaria præfigurabantur. Quomodo itaque mansuetudo, patientia, sobrietas, moderatio, abstinentia lucri, hospitalitas quoque et benignitas, præcipue esse debent in episcopo, et inter cunctos laicos eminentia : sic et castitas propria et (ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis, ut non solum ab opere se immundo abtineat, sed etiam a jactu oculi et cogitationis errore, mens Christi corpus conjectura sit libera. Justus quoque et sanctus episcopus **703** esse debet, ut justitiam in populis quibus præest, exercent, reddens unicuique quod meretur : nec accipiat personam in judicio. Inter laici autem **B** et episcopi justitiam hoc interest, quod laicus potest apparere justus in paucis, episcopus vero in tot exercere justitiam ^b potest, quot et subditos habet. Sanctus autem quod Græce *ἅγιος* dicitur, magis id significat, cum ipsa sanctitas est mixta pietati, et ad Deum refertur. Quem enim nos sanctum, Græci *ἅγιον* vocant : quem autem illi *ἅγιον*, nos *pium* in Deum possumus appellare. Sit quoque episcopus et abstinens : non tantum (ut quidam putant) ^a libidine et ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus : ne ad iracundiam concitetur : ne illum tristitia dejiciat : ne terror exogitet, ne lætitia immoderata sustollat. Abstinentia autem in fructibus spiritus ab Apostolo numerata est. Et si exigitor **C** ab omnibus, quanto magis ab episcopo, qui patiens et mansuetus debet vitia ferre peccantium : consolari pusillanimes : sustentare infirmos : nulli malum pro malo reddere ; sed vincere in bono malum. Ad extremum obtineat eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, ut quomodo sermo Dei fidelis est, et omni acceptione dignus ; sic et ille talem se præbeat, ut omne quod loquitur, fide dignum existimetur, et verba ipsius sint regula veritatis. Potens quoque sit eos qui sæculi istius turbinibus exagitantur, consolari, et per sanam doctrinam infirma præcepta destruere. Sana autem doctrina dicitur, ad distinctionem languidæ infirmæque doctrinæ. Talis quoque sit, ut contradicentes arguat hæreticos sive Judæos, et sæculi istius sapientes. Et superiora **D** quidem quæ in episcopi virtutibus posuit, ad vitam pertinent. Hoc vero quod ait : *Ut potens sit consolari in doctrina sana : et contradicentes arguere*, referendum est ad scientiam. Quia si episcopi tantum sit sancta vita, sibi potest prodesse sic vivens. Porro si doctrina et sermone fuerit eruditus, potest ^c se cæterosque instruere : et non solum instruere, et docere suos : sed et adversarios repercutere : qui nisi refutati fuerint atque convicti, facile queunt simplicium corda **704** pervertere. Hic locus adver-

sus eos facit, qui inertiam se, et otio, et somno dantes, putant peccatum esse, si scripturas legerint : et eos qui in Lege Domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inotilesque contemnunt : non animadvertentes Apostolum post catalogum conversationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse.

(Vers. 10, 11.) Sunt enim multi et non subditi, vaniloqui, et mentium deceptores : maxime qui de circumcisione sunt, quibus oportet silentium indici : qui universas subvertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Qui Ecclesiæ futurus est princeps habeat eloquentiam cum vitæ integritate socialiam, ne opera abaque sermone sint tacita, et dicta factis deficientibus erubescant : maxime cum sint non pauci, sed plures : nec subditi, sed protervi, qui non corent illud Psalmistæ dicere : *Nonne subjecta est Deo anima mea (Ps. Lxi, 1)*? Sed bonam [Al. bonarum] mentium sementem, quæ naturaliter habet notitiam Dei, inani persuasionem pervertant. Hoc quippe mihi Paulus videtur sensit, cum dicit *πρὸς τὴν ἀνάγκην* : non ut simpliciter Latinus interpret transulit, *deceptores*, sed *mentium deceptores*. Et quidem sine Scripturarum auctoritate garrulitas non haberet fidem, nisi viderentur perversam doctrinam etiam divinis testimoniis roborare. Hi sunt de circumcisione Judæi, qui tunc temporis nascentem Christi Ecclesiam subvertere nitentur, et introducere præcepta legalia : de quibus et ad Romanos, et ad Galatas plenius Paulus exsequitur. Et nos ante paucos menses, tria volumina in Epistolæ ad Galatas explanatione dictavimus. Tales homines Doctor Ecclesiæ, cui animæ populorum creditæ sunt, Scripturarum debet ratione superare, et silentium illis testimonium pondere imponere : qui non unam, aut paucas domos, sed universas cum dominis familiisque subvertunt, docentes de ciborum differentiis, de sabbati jam olim abolitione, de circumcisionis injuria : atque utinam hoc ipsum zelo fidei facerent, ex parte aliqua posset ignosci, dicente Apostolo : *Confiteor, celum Dei habent, sed non secundum scientiam (Rom. x, 2)*. Verum quia Deus est venter ipsorum, turpis lucri gratia volunt proprios facere discipulos, **705** ut quasi magistri a sectatoribus suis alantur. Possumus autem et aliter interpretari hoc quod dictum est, *turpis lucri gratia* : ut potemus Apostolum communi verbo usum, quo omnes hæretici cum perversa docent, se hominum solent asserere lucratores : cum non lucrum sit, sed perditio, animas interficere deceptorum. Contra, qui errantem fratrem suum juxta Evangelium corripuerit, si fuerit ille conversus, lucratus est eum. Quod enim majus lucrum potest esse, aut quid pretiosius, quam si humanam animam quis lucretur? Omnis igitur doctor Ecclesiæ, qui ad fidem Christi recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreti-

^a Fortasse rectius in vetustiori Cisterciensi codice, quantum interest inter propositionis panes et corpus Christi? quæ differentia inter umbram, etc., sub interrogandi nota.

^b Duo mss. *debet*, pro, *potest* : idemque mox *ἅγιος*, pro *ἅγιος*.

^c Iidem mss. *potest cæteros quoque instruere*.

cus, qui quibusdam prestigiis bestias fallit et fallitur, loquitur quæ non oportet, turpis lucri gratia.

(Vers. 12 seqq.) *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est: ob quam causam increpa illos^a acriter, ut sani sint in fide, non attendentes Judaicis fabulis, et mandatis hominum evergentium se a veritate. Quantum ad textum sermonis, et ad continentiam loci pertinet, hoc quod ait: *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta*, videtur ad eos referri, de quibus superius est locutus: maxime qui de circumcissione sunt: quos oportet refrenari, qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia, ut sequatur: *dixit quidam ex illis proprius eorum propheta*. Quia vero in nullo prophetarum qui apud Judæam vaticinati sunt, hic hexacter versiculus reperitur, videtur mihi dupliciter legendum, ut hoc quod ait: *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta*, cum superioribus copuletur, hujus rei gratia reliqui te *Creta*, ut ea quæ decernit, corrigeres, et sequatur: *dixit quidam ex illis proprius eorum Propheta*, id est, Cretensium. Sed quia multa in medio sunt, et hoc absurdum videtur, et forte nemo recipiat: propterea cum superioribus, quæ magis vicina sunt, aliter aptandum est, ut legamus: *Sunt enim multi et 706 non subditi, vaniloqui, et mentium deceptores, maxime autem qui de circumcissione sunt: quos multos et non subditos, vaniloquos, et mentium deceptores, cum his qui de circumcissione sunt, oportet refrenari, qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: dixit quidam ex illis proprius eorum Propheta: ut id quod ait, proprius eorum Propheta*, non specialiter ad Judæos, et eos maxime qui de circumcissione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, et vaniloqui, et mentium deceptores, qui utique quia in Creta erant, Cretenses falsas credendi sunt. Dicitur autem isto versiculus in Epimenidii Cretensis poetæ oraculis*

^a Cisterciensis. mss. graviter, pro acriter, longius a Græco, ἀποτόμως.

^b Epimenidii laudari ab Apostolo tententiam, nihil est dubium. Quod vero tradit S. Pater, ex eo fortasse prophetam eum appellari, quia de Oraculis scripserit, versusque ille ex eo petatur libro, qui Oraculorum titulo prænotatur, utrumque probant et Socrates iii, 16, et Nicephorus x, 26. Fortasse etiam Luciani Scholiastes tom. i sub initium: ὁ Ἐπιμενίδης κρηῖς ἢν χρησμολόγος, οὗ καὶ τὸ, κρηῖς ἀεὶ ψεύδεται, λόγιον. Epimenides Cretensis Vates erat, cunctis et illis tententis est, Cretenses semper mendaces. Ceterorum qui divini laudem Epimenidi tribuerint, occurrunt ex Antiquis multi: Plato de Legibus lib. ii; Aristoteles Rhetor. lib. vi, cap. 17; Plutarchus in Solone, Laertius lib. i, alique. Epimenidem celebrem poetam epicum, natione Cretensem, dicit et Apuleius lib. ii Floridor.; et cum mira multa, licet fabulis immixta, de ipso traderentur a concivibus suis, ut testantur Laertius et Cicero lib. i de Divina veluti propheta futurorum præsciens est habitus.

^c Duo Cisterciensis. mss., proprio mendæ auctore intererat.

^d Hanc de vera Atheniensi inscriptione questionem recentiores critici luculentissimis dissertatio-

reperiunt; quem in ^b presentiarum sive Illudens [Al. alludeus] prophetam vocavit, quod scilicet tales Christiani, tales habere mereantur prophetas: quomodo et prophetæ erant Baal, et prophæta confusionis, et alii offensionum; et quoscumque vitiosos prophetas Scriptura commemorat: sive vero, quia de Oraculis scripserit atque responsis, quæ et ipsa futura prænuent, et ea quæ ventura sunt multo ante prædicant. Denique ipse liber, Oraculorum titulo prænotatur: quem quia videbatur divinum aliquid repromittere, propterea Apostolum arbitror inspexisse, ut videret quid gentilium divinitio polliceretur: et in tempore abusum esse versiculo, scribentem ad Titum qui erat Creta: ut falsos Cretensium doctores proprio ^b insultæ^c doctore convinceret. Hoc autem Paulus non solum in hoc loco, sed etiam in aliis fecisse deprehenditur. In Actibus quippe apostolorum, cum concionaretur ad populum, et in Areopago, quæ est curia Atheniensium, disputaret, inter cætera ait: *Sicut et quidam de vestris poetis dixerunt: Ipsius enim et genus sumus* (Act. xvii), quod heuisticium in Phænomenis Arati legitur: quem Cicero in Latinum sermonem transtulit; et Germanicus Caesar, et nuper Avienus, et multi, quos enumerare perlongum est. Ad Goriathios quoque (I Cor. xv, 33), qui et ipsi Atticæ facundia expoliti; et propter locorum ^c 707 viciniam Atheniensium sapore conditi sunt, de Menandri comædia versum sumpsit iambicum: *Corrumpunt mores bonos colloquia mala* Nec mirum si pro opportunitate temporis, gentilium poetarum versibus abutatur: cum etiam de inscriptione aræ aliqua commutans, ad Athenienses locutus sit: *pertransiens enim, inquit, et contemplans culturas vestras, inveni et aram in qua superscriptum est: Ignoto Deo. Quod itaque ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.* Inscriptio autem aræ non ita erat, ut ^d Paulus asseruit, *ignoto Deo*, sed ita: *Diis Asiæ et Europæ, et Africæ: diis ignotis et peregrinis.* Verum

nibus agitarunt, quos adire satius lectori fuerit. Quæ tamen Victorio in hunc locum annotata sunt, ne doleat quis prætermissa, apponam: Clemens, inquit, Alexandrinus primo Stromatum libro, scribit Paulum iambo tragico uti, dum dicit, *θεῖς ποταμοὶ ἰὼν χροστὰ δὲ μὲν καὶ κακὰ*. In eundem sensum iambum esse ex Menandri comædia, sumptum Hieron. scribit. Constat similiter ex Arati Phænomenis sumptum, quod Act. xvii similiter Paulus usurpat, dum ait: *Sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt: Ipsius enim et genus sumus: τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν*, inquit, Aratus. Illud autem. *κρηῖς ἀεὶ ψεύδεται, κατὰ θρησκίαν, γαστήρες ἀργαί*: quod est Latine: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*: Epimenidii poetæ esse, a Callimacho quoque usurpatum erudite Hieronymus scribit. Aram autem, ἀγνώστου θεοῦ, hoc est, *Ignoto Deo*, ab Atheniensibus erectam, non solum ex Actis Apostolorum, verum etiam ex Diogene Laertio in vita Epimenidii diserte apparet. Diogenis autem verba sunt hæc: *Unde et Athenienses cum aliquando peste laborarent, responso a Pythia accepto, urbem exiri oportere, Nicium Nicerati filium navi misere, Epimenidemque ex Creta ad vocarunt. Profectus autem Olympiade 27, iustravit urbem, pestemque compeccit hoc modo: Sumpsit oves*

quia Paulus non pluribus diis indigebat ignotis, sed uno tantum ignoto Deo, singulari verbo usus est : ut deceret illum suum esse Deum, quem Athenienses in ara titulo prænolassent : et recte cum scientes colere deberent, quem ignorantes venerabantur, et nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat raro, et ut loci potius quam ostentationis opportunitas exigebat, in morem apium, quæ de diversis floribus solent mella componere, et favorum cellulas coaptare. Sunt qui putant hunc versum de Callimachio Cyrenensi poeta sumptum, et aliqua ex parte non errant. Siquidem et ipse in laudibus Jovis adversus Cretenses scriptitans, qui sepulorum ejus se ostendere gloriabantur, ait : *Cretenses semper mendaces : qui et sepulcrum ejus sacrilega mente fabricati sunt.* Verum, ut supra diximus, inter versus de Epimenide poeta ab Apostolo sumptus est ; et ejus Callimachus in suo poemate est usus exordio. Sive vulgare proverbium, quo Cretenses fallaces appellabantur, sine furto 708 alieni operis in metrum reulit. Potant quidam Apostolum reprehendendum, quod imprudenter lapsus sit ; et [Al. ut] dum falsos doctores arguit, illum versiculum comprobavit : quod propterea Cretenses dicuntur [Al. dicunt] esse fallaces, quod Jovis sepulcrum inane construxerint. Si enim, inquit Epimenides sive Callimachus, propterea Cretenses fallaces, et malas bestias arguit, et ventres pigros, quod divina non sentiant ; et Jovem, qui regnet in caelo, in sua insana fingant sepulchra : et hoc quod illi dixerunt, esse verum Apostoli sententia comprobatur : sequitur Jovem non mortuum esse, sed vivum. Imperite igitur Paulus idololatricæ destructor, dum adversus perversos doctores agit, deos quos impugnabat, asseruit. Quibus breviter respondendum est, sicut in eo quod ait : *Corrumpunt mores bonos colloquia prava* [Al. mala]. Et in illo, *Ipsius enim et genus sumus*, non statim totam Menandri comœdiam, et Arati librum probavit ; sed opportunitate versiculi abusus est : ita et in præsentis loco non totum opus Callimachi, sive Epimenidis, quorum alter laudes Jovis canit, alter de Orculis scriptitans, per unum versiculum confirmavit : sed Cretenses tantum mendaces vicio gentis increpavit : non ob illam opinionem, quæ sunt argui a poetis, sed ob ingentiam mentis facilitatem, de proprio eos gentis auctore consultans. Qui autem putant totum librum debere sequi eum qui libri parte usus sit, videntur mihi et apocryphum Enochii [Al. apocryphorum Enoch], de quo aposto-

zigro et candido vellere, duxitque in Areopagum ; atque inde quo vellent, abire permisit : his qui illas sequebantur mandans, ubicumque illæ accubissent, singulas mactarent peculiari cuipiam Deo : atque in hunc modum quærit lucet. Ex eo jam hodieque per Atheniensium pagos, aras sine nomine inveniri certum est, in eas, quæ tum facta est, expiationis memoriam. Non tamen propterea falsum esse, quod Hieronymus prodit, dicendum : Aram scilicet erectam fuisse cum hæc inscriptione : Diis Asiæ, et Europæ, et Asiæ : Diis ignotis, et peregrinis. Constat quippe ex eo ignotis, et peregrinis, diis aras statutas, alteram-

Alus Jodas in Epistola sua testimonium posuit, inter Ecclesie Scripturas recipere ; et multa alia quæ apostolus Paulus de reconditis est locutus. Possumus 708 enim hoc argumento dicere : quia apud Athenienses ignotum Deum colere se dixit, quem illi in ara annotaverant, debere Paulum et cætera, quæ in ara scripta fuerant, sequi, et ea quæ Athenienses faciebant, facere : quia cum Atticis in cultura ignoti Dei ex parte consenserat. Abiit ut argumentum et scholasticam elegantiam in calumniam traham. Nemo est tam sicarius, et tam parricida, tam veneficus, qui non aliquid boni aliquando fecerit. Ergo si unum bonum illius videris probaveris, et in cæteris mihi incumbet necessitas, quæ mala fuerint approbandi ? Si inimicum adversus nos jurgetur et clamitet, nonne inter verba simultatis et rixæ aliquid loquatur veritatis ? quod et a nobis quoque adversus quos loquitur, non usquequaque reprehenditur. Itaque et Callimachus et Epimenides, non ideo vota dixerunt, Jovem deum esse, et reliqua quæ in eorum carminibus continentur, quia Cretenses fallaces sunt ; sed in eo tantummodo verum locuti sunt, quia ingentiam Cretensium vitium expressere mendacii : qui quia fallaces sunt, non statim et verum non aliquando dixerunt. Nec enim Jupiter deus idcirco non esset, si Cretenses vera loquerentur ; sed tamen illis tacentibus, qui mortuus erat, dei vocabulum non haberet. Denique ut sciamus Apostolum non fortuito, et ut libet transitorie (ut illi arbitrantur), sed considerate et circumspicte, et ex omni parte se protegentem adversus Cretenses locutum : *Testimonium, inquit, hoc verum est ; non totum carmen, de quo testimonium sumptum, non universum opus : sed tantum hoc testimonium, hic versiculus quos mendaces vocantur.* Et utique qui in una tantum poematis parte consensit, cætera confutasse credendus est. Quomodo autem vel Cretenses mendaces, et stulti Galatæ, vel dura cervix Israel, vel unaquæque provincia proprio vitio denotetur, in Epistola Pauli ad Galatas disseruimus. Et quia nihil amplius est quod hic possimus afferre, illo contenti sumus. Quamobrem increpa, ait, illos acriter : mendaces quippe sunt, et malæ bestiæ, et ventres pigri : qui falsa persuadent, qui ferarum ritu sanguinem siliunt deceptorum : et non cum silentio operantes, suum panem manducant : quorum deus 710 ventos est, et gloria in confusione eorum : et increpa, ut sani sint in fide. De qua fidei sanitate et in consequentibus loquitur : Senes sobrios esse, honestos,

que inscriptionem alteram exponere potius, quam destruere, præsertim cum ex nullis aris, quas multas fuisse constat ex Diogene, una primo, altera secundo modo inseribi potuerit.

Ut aliquos de nomine appellem, Chrysostomus et Theodoritus ; sed ipsius Epimenidis carmen aluisse Callimachum, nihil est dubium. Jovi sepulcrum Cretæ adhuc superstitione tempore testatur S. Cyprianus lib. de Idolorum vanitate : *Antrum Jovis in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur ; totidemque verbis Minucius Felix : Adhuc nostrum Jovis visitur, et sepulcrum ejus ostenditur.*

pudicos, sanos in fide, et charitate, et patientia: ad quam fidei similitudinem, doctrinæ quoque sanitas appellatur. Erit, ait [Al. enim], tempus quando sanæ doctrinæ non acquiescent. Sunt et sermones sanitatis, de quibus ad Timotheum in prima Epistola loquitur: *Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et quæ secundum pietatem est doctrinæ* (I Tim. vi, 3). Et in secunda: *Exemplum habens sanorum verborum quæ a me audisti* (II Tim. i, 13). Qui hanc habent fidei et doctrinæ sanitatem atque verborum, non attendent Judaicis fabulis et mandatis hominum aversantium se a veritate. Acquiescamus paulisper Judæis, et eorum, qui apud eos sapientes vocantur, patienter ineptias audiamus; et tunc intelligemus quæ sunt [Al. sint] Judaicæ fabulæ sine auctoritate Scripturæ, sine ulla assertionem rationis, animalia quædam et fabulosæ fingentium, de quibus Isaias prophetavit, dicens: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Sine causa autem me colunt: docentes doctrinas et mandata hominum* (Isai. xxix, 13). Quod testimonium Salvator in Evangelio comprobans, arguit eos Legi Dei mandata hominum prætulisse. *Deus quippe ait: Honora patrem et matrem: Illi vero tradiderunt: Quia quicumque dixerit patri et matri: munus quodcumque est ex me, tibi proderit, et non honorificabit patrem suum et matrem* (Matth. xv, 3 seq.). Si quis post adventum Christi conciditur, et non circumciditur: Judaicis servit fabulis et mandatis hominum aversantium veritatem [Al. veritate]. Non enim qui in manifesto Judæus est, sed qui in occulto: et circumcisio cordis in spiritu, non littera. Si quis Pascha agit, non in azymis sinceritatis et veritatis: ut exterminet ex anima sua omne vetus fermentum malitiæ et nequitiae: iste attendit fabulas, et umbras sequitur, veritate neglecta. Si quis non resurgens cum Christo, nec quærens ea quæ sursum sunt, sed quæ deorsum, dicit: *Ne tetigeris, ne gustaveris, ne tractaveris quæ sunt in corruptione*, ipso usu secundum præcepta et doctrinas hominum, iste sequitur justitias non bonas, et præcepta non bona. Ubi autem est veritas, et lex **711** spiritualis, ubi justificationes bonæ, et præcepta sunt optima: quæ qui legerit, vivet in eis.

(Vers. 15.) *Omnia munda mundis, coinquinatis autem et infidelibus nihil mundum: sed polluta est eorum et mens, et conscientia.* Quia superius dixerat: *Sunt enim multi et non subditi, vaniloqui, et deceptores, maxime qui de circumcissione sunt, et de his qui ab eis decepti fuerant, consequenter addiderat: Increpa illos acriter, ut sani sint in fide, non intendentes Judaicis fabulis et mandatis hominum aversantium veritatem.* Et quomodo ad Galatas et ad Romanos plenissime disputatur, putabant inter cibos esse distantiam, cum aliqui mundi, aliqui viderentur immundi, propterea nunc infert: *Omnia munda*

A mundis, his videlicet qui in Christo credunt, et sciunt omnem creaturam bonam esse: et nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. *Coinquinatis autem et infidelibus nihil mundum: quia polluta est eorum et mens, et conscientia: propterea etiam quæ munda sunt per naturam, eis immunda sunt.* Non quod vel mundum sit aliquid, vel immundum: sed pro qualitate vescentium, et mundum mundis, et immundum contaminatis fiat. Alioquin infideles quosque atque pollutos, etiam panis benedictionis, et calix Dominicus non juvat; quis qui indigne comederit de pane illo, et de calice biberit, iudicium sibi manducat et bibit (I Cor. xi). Adventu Christi purgata sunt omnia. Quæ ille mundavit, nos communicare non possumus. Sed considerandum **B** ne ista tractantes, occasionem illi hæresi demus, quæ juxta Apocalypsim (Cap. ii), et ipsum quoque apostolum Paulum scribentem ad Corinthios, putat de idolothytis esse vescendum: quia omnia munda sunt mundis (I Cor. viii). Nunc enim Apostolo non fuit propositum de his quæ immolantur dæmonibus disputare: sed adversus Judæos, qui secundum Legis abolitæ disciplinam, quædam munda, quædam arbitrabantur immunda. *Non enim, inquit, possumus mensæ Domini participare, et mensæ dæmoniorum: nec valemus simul bibere calicem Domini, et calicem dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21). In nobis itaque est comedere vel munda, vel immunda. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si autem immundi et infideles, fiunt nobis universa communia: **C** sive per inhabitantem in cordibus nostris hæresim, **712** sive per conscientiam delictorum. Porro si conscientia nostra nos non reprehenderit, et habuerimus fiduciam pietatis ad Dominum; orabimus spiritu, orabimus et mente: psallemus spiritu, psallemus et mente (I Cor. xiv): et procul erimus ab his, de quibus nunc scribitur: *Polluta est eorum et mens et conscientia.*

(Vers. 16.) *Confitentur se nosse Deum, factis autem negant: execrabiles, et inobedientes, et ad omne opus bonum reprobi.* Illi quorum polluta est, et mens, et conscientia, Deum se nosse confitentur, factis autem negant secundum illud quod in Isaias dicitur: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Isai. xlix, 13). Quomodo igitur labiis qui honorat, et corde procul recedit: ita Deum sermone quis confitens, operibus negat. Negans autem operibus Deum, confessione simulata recte execrabilis et profanus est: et nulla veritatis ratione persuasus, inobediens et incredulus appellatur. Unde evenit ut ad omne opus bonum reprobus sit: quod scilicet, etiam ea quæ naturali bonitate superatus forte bona fecerit, non sint bona, dum mentis perversitate sunt reproba. Existimant quidam in eo tantum Deum negari, si in persecutione quis a Gentilibus comprehensus, se renuerit Christianum [Al.

* Hiulco penes Martianæum sensu, non attendentes. Mox Cistercienses mss., et mendaciis hominum, etc., pro mandatis: falso.

addit esse]. Sed ecce Apostolus omnibus quæ per-versa sunt factis, Deum asserit denegari. Christus sapientia est, justitia, veritas, sanctitas, fortitudo. Negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem justitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotiescumque vincimur vitiis atque peccatis, toties Deum negamus. Ut [Al. Et] econtrario, quoties bene quid agimus, Deum constitemur. Nec arbitrandum est in die iudicii illos tantum a Dei Filio denegandos, qui in martyrio Christum denegarunt : sed per omnia opera, sermones, cogitationes, Christus, vel negatus negat, vel confessus confitetur. De hac puto confessione et discipulis præcepit, dicens : *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judæa et Samaria, et usque ad extremum terræ* (Act. 1, 8), ut in omnibus bonis operibus atque sermonibus, mens Christum ipsi dedita confiteatur. Est et quædam laudanda negatio, de qua et ipse Apostolus ait : *Ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, caste, et iuste, et pie vivamus in præsentis sæculo : expectantes beatam* **713** *spem et adventum Salvatoris nostri Dei* (Tit. 11, 12). Quam negationem qui negaverit, et sequi voluerit Salvatorem loquentem : *Quicumque voluerit* [Al. vult] *venire ad me, abneget semetipsum* (Luc. ix, 23), exutus veterem hominem cum operibus ejus, et indutus novum, sequetur Deum suum. Quomodo autem se quis abneget, contemplandum est. Pudicus fornicatorem, quod prius fuerat, negat : sapiens imprudentem, justus injustum, fortis infirmum. Et ut in commune de omnibus loquar, toties negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, et incipimus esse quod ante non fuimus.

(Cap. II.—Vers. 1.) *Tu vero loquere quæ decet sanam doctrinam.* Aliud est sanam doctrinam loqui, aliud ea quæ sanæ conveniunt docere doctrinæ : qui in altero simplex tantum institutio est : in altero eum eo quod docens, vitæ quoque correctio est. Qui enim solverit unam de mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum (Matth. v, 19) : Domino præcipiente discipulis, non solum in meditatione Scripturarum eos laborare debere, ut quæ scripta sunt, replicent, et condant in memoriæ thesauro : sed prius faciant quæ præcepta sunt. *Quicumque vero fecerit et docuerit, ille vocabitur magnus in regno cælorum.* Nisi enim supergressa fuerit nostra justitia Scribarum justitiam et Phariseorum, non possumus ingredi regna cælorum (Matth. v). Qui supra Moysi cathedram sedentes, dicunt et non faciunt, et alligant onera importabilia, quæ cervicibus hominum imponunt, et ipsi minimo digito nolunt ea contingere. Hoc igitur nunc Apostolus Titum si-

lium in Christo, et discipulum suum docet, ut ea loquatur quæ sanæ doctrinæ convenient : quia tunc doctrinæ sit sanitas, cum doctoris doctrina pariter, et vita consentiant.

Vers. 2.) *Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, et charitate, et patientia.* Generaliter Tito ante præcipiens quid ipse loqui deberet ad cunctos, in eo quod ait : *Tu vero loquere quæ decet sanam doctrinam* : nunc per singulas species ^a quid unamquamque ætatem deceat, exponit. **714** Primum senibus viris convenientia, deinde anus quid deceat, tertio quæ adolescentibus apta sint, tam maribus videlicet, quam feminis : licet in præcepto mulierum vetularum de adolescentibus feminis mandata subjecerit : ut non tam ipse doceret adolescentulas, quam quid a vetulis docerentur, exponeret. Extremo de servis, et per singulas ætates, et conditiones, sic decenter præcepta constituit, ut sermo ejus vitæ morumque sit regula. Senes igitur sobrios esse ^b, sive vigilantes, quia *σφάλιτοι* apud Græcos utrumque sonat : honestos, ut ætatis gravitatem morum gravitas decoret : pudicos, ne in aliena ætate luxurient, ne jam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam. Sanos in fide, de qua fidei sanitate supra diximus. Sanos autem non tantum in fide, verum et in charitate, et in patientia, ut cum primam fidei habuerint sanitatem, audiant a Salvatore : *Fides tua te salvum fecit* (Marc. x, 52). Et alibi : *Neque enim in Israel tantum fidem inveni* (Matth. viii, 10). Et propter eandem fidei sanitatem ^c sicut filii Abrahæ, de quo scriptum est : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam* (Genes. xv, 8). Et Abacuc de hac fidei sanitate commemorans ait : *Justus autem ex fide mea vivit* [Al. rivet] (Abac. ii, 3). Relege ad Hebræos Epistolam Pauli apostoli (sive cujuscunque alterius eam esse putas, quia jam inter Ecclesiasticas ^e est recepta), totum illum catalogum fidei enumera, in quo scriptum est : *Fides majus sacrificium Abel a Cain obtulit Deo* (Hebr. xi, 4 seqq.). Et : *Enoch translatus est, ne videret mortem* ; et Noe de his quæ necdum videbat, Deo credens fabricatus est arcam, et Abraham in terram quam nesciebat, egressus est. Et ne videretur Scriptura nullum mulieribus fidei exemplum dare, in eadem Epistola scribitur, quia et Sara acceperit virtutem ad recipiendum semen, alieno jam ætatis suæ tempore, quia fidelem eum qui repromiserat, arbitrata est. Laudatur ibi fides Isaac, et Jacob, Joseph, Moysi quoque et Rahab, cæterorum, quos melius potest scire, qui ipsam Epistolam legerit. Quomodo est igitur fidei **715** sanitas : ita eadem sanitas et in charitate est. Quis autem sanitatem possidet charitatis, nisi ille qui primum Deum dilexerit

^a Mss., ad unamquamque ætatem quæ deceat, etc.

^b Addit Victorius, præcipit.

^c Aliiter videatur sensisse in Catalogo ad cap. 5 : Epistola quæ fertur ad Hebræos, non ejus (Pauli) creditur propter styli sermonisque dissonantiam, sed vel Barnabæ, juxta Tertullianum, vel Lucæ Evangelistæ, juxta quosdam, vel Clementis Romanæ postea

Ecclesiæ episcopi, quem, aiunt, ipsi adjunctum, sententias Pauli proprio ordinasse et ornasse sermone. Vel certe, quia Paulus scribebat ad Hebræos, et propter invidiam sui apud eos nominis titulum in principio salutationis amputaverit. Confer quæ ad eum locum nobis annotata sunt, ut plerosque alios nunc omit-tamus.

ex tota anima sua, et ex toto corde suo, et ex totis viribus suis? Deinde Christi præceptum audiens in proximum: *Diliges proximum tuum sicut teipsum* (Matth. v), dividerit charitatem: quia in his duobus mandatis pendet omnis Lex et Prophetæ. Qui habet sanitatem charitatis, non amulatur, non inflatur, non agit perperam, non inhoneste, non ad iracundiam concitatur, non cogitat malum, non gaudet [Al. congaudet] super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia sustinet, omnia credit, omnia sperat, omnia præstatur (I Cor. xiii). Et quia charitas nunquam excidit, qui in charitatis est sanitate, nunquam et ipse corrumpitur. Siquidem nec tribulatio eum, nec angustia, nec fames, nec persecutio, nec nuditas, nec periculum, nec gladius separare poterit a sanitate charitatis, quam habuerit in Christo Jesu. Quid de gladio et cæteris minoribus loquar, quæ non possunt eum dividere, qui sanitatis possidet charitatem: cum nec mors, nec vita, nec angeli, nec principatus, nec præsentia, nec futura, nec fortitudo, nec altitudo, nec profundum, nec alia quælibet creatura possit separare eum qui habet charitatem sanitatis in Christo Jesu? Si intellecta est a nobis sanitas charitatis, de Scripturis aliquod sumamus exemplum, eorum qui in infirmitate sunt charitatis. Ait Salvator de extremis temporibus: *Quia cum multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorum* (Matth. xxiv). Calida quippe est charitas in his qui fervent in spiritu: frigens autem et glacialis et gelida in his qui flatus Aquilonis durissimos suscepere. *Ab Aquilone enim exardescunt mala super omnes inhabitantes terram* (Jerem. i, 14). De hoc frigore charitatis et Ammon in sorore sua Thamar obriguerat (II Reg. xiii). Timendum ergo ne forte et nos hac infirmitate charitatis aliquando superemur. Nonnunquam eam evenit, ut primum a nobis in virginem, sive in quamlibet feminam sit sancta dilectio: et cum mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis languore pallescat, et infirmari incipiat, et ad extremam mortem diligentem ferat. Unde et Apostolus caute et prudenter Timotheo præcipit, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate (I Tim. v). Omnis autem castitas in carne et spiritu et anima est: ne scandalizetur **716** oculus; ne in pulchritudine vultus femine hærentes pendeamus [Al. impendeamus]: ne blanda nos audire verba delectet: ne ad simulatos sermones mens prius dura marcescat. Caveant ergo, ut diximus, tam juvenes quam senes, tam adolescentulæ quam vetulæ, et omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatem dilectionis, morbus charitatis introeat, et per amorem sanctorum, fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Qui sanus

A est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoque sit in patientia: et patientis, quæ maxime in tentationibus comprobatur: quia nihil prodest habuisse quæ supra enumeravimus, nisi omnes divitiæ et mercimonis, quibus onesta navis est, in tempestate servantur, et perstantibus hinc inde ventis, absque naufragio ea, quæ bene parata sunt, liberentur. *Qui enim perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Matth. xxiv, 13).

(Vers. 3 seqq.) *Anus similiter in habitu sancto, non incentrices, non vino multo servientes; bene docentes, ut ad castitatem erudiant adolescentulas, ut ament viros suos, ut ament filios: pudicas, castas, habentes domum diligentiam, benignas, subditas viris suis, ut verbum Dei non blasphemetur.* Tametsi apostolus Petrus præceperit, ut viri uxoris suis tamquam infirmiori vasculo honorem tribuant, non tamen arbitrandum est, quod uxor, quæ corporis vasculum habet infirmum, statim et anima infirmior sit. Unde nunc præcipitur eis, ut in ipsis quoque illud Apostoli compleatur: *Virtus in infirmitate perficitur* (II Cor. xii, 9), et dicitur, ut et omnia habeant, quæ senibus viris sunt præcepta communiter, in eo scilicet quod ait: *Anus similiter, hoc est, ita ut viri senes, in omnibus honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide, et charitate, et patientia, et pro sexu suo hoc habeant proprium, ut sint in habitu sancto, sive ut melius legitur in Græco, ἐν κατασκήματι ἰσοπεπειγῆς, ut ipse quoque earum incessus et motus, vultus, sermo, silentium, quamdam decoris sacri præferant dignitatem.* Et quia hoc genus mulierularum esse solet garrulum, juxta illud: *Simul autem et otiosæ discant circumire domos: non solum autem otiosæ, sed et verbosæ, et curiosæ, loquentes quæ non oportet* (I Tim. v, 13): propterea eas vult esse non incentrices, id est, non accusatrices, non tales quæ ut aliis placeant, de aliis detrahant. Aut certe quia ipsæ **717** adolescentiam jam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, et dicant: *Illæ sic ornatur, illæ sic comitur, sic illæ procedit: amat illum, amatur ab illo: cum etiam si hæc vera sint, non tam apud cæteros debeant accusare, quam ipsam secreta Christi charitate corripere, et magis docere ne faciat, quam in publico accusare quod fecerit.* Solent hæc ætates, ^a quia corporis frigus luxuria [Al. luxuriam] (licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, et ante gregem nepotum tremantes virgunculæ componantur), ^b vino se dedere pro libidine: et cum inter pocula sibi prudentes visæ fuerint et facundæ, morum quasi austeritatem assumere, loquentes hoc quod sibi videntur esse, et non

^a Editi ante hos libri nullum habent sensum in hæc pericope; ibi enim legitur hoc modo: *Solent hæc ætates, quia corporis frigus luxuriam (licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, et ante gregem nepotum, tremantes virgunculæ componantur), vino se dedere, etc.* nos auctoritate exemplarum manuscriptorum sensum ad verba restituere curavimus. MART.

^b Martian. ut voculam hic interserit, qua intrusa totus deperit Hieronymianæ sententiæ lepor et vis. Jocosæ scilicet atque ἀπρωχῶς N. Pater tremantes virgunculas appellat anus illas, quæ rugas aniles polliunt, ac dum se componunt quasi adolescentulæ, præ ætate tremantes sunt. Hujusmodi feminas eadem plane verbis ridet epist. 38, de Agrotatione Blesillæ ad Marcellam mat. 5: *quæ denique ante nepo-*

recordantes illud quod fuerunt. Et a vini ergo nimio potu anus prohibeantur, quoniam quod in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est. Aut quomodo potest docere anus adolescentulas castitatem, cum si ebrietatem vetulæ mulieris adolescentula fuerit imitata, pudica esse non possit? Signanter autem ^a expressit: *Non vino multo servientes*. Servitus enim quedam est et extrema conditio, vino sensus hominis occupari, et non suum esse, sed vitul. Quia igitur docuit quales primo anus deberent esse, et post illa quæ cum senibus viris habent communia, etiam propria earum exposuit, ut honesto et sancto habitu, et omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec aliis detrahentes, nec vino sensibus occupatis. Nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit, ut cum tales fuerint, docendi habeant libertatem, ut scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: *Docere autem mulieribus non permitto* (1 Tim. II, 12), sic intelligendum est, ut in viros sit illis doctrina sublata. Cæterum adolescentulas doceant, quasi filias suas. Primum castitatem: quia adversus hanc magis in ætate florenti pugnât inimicus, et virtus ejus omnis contra feminas in ambulo **718** ventris est: deinde ut amet viros suos, diligant filios. Quæ doctrina est amare viros; cum hoc non in eloquio docentis, sed in corde amanti sit constitutum? Vult eas amare viros suos caste: vult inter virum et mulierem esse pudicam dilectionem, ut cum pudore, et verecundia, et quasi necessitate sexus, reddat potius debitum viro quam ipsa exigat ab eo, et opera liberorum ante oculos Dei et angelorum perpetrare se credat: ^b ita nec illa erubescet etiam secretum cubile, et noctis tenebras, et clausum cubiculum suum, cum omnia patere Dei oculis cogitarit. Filios autem ita diligunt, si eos in Dei erudiant disciplina. Cæterum nolle eos contristare docendo quæ bona sunt, et libertatem tribuere peccandi [At. peccati], non est amare filios, sed odisse. Erudiantur quoque adolescentulæ, ut domus habeant diligentiam. Et quis poterat eventre, ut diligentia domus cum austeritate regeretur, et per hoc Apostoli præceptum, matrona severior fieret in servulos: ideo copulavit, *benignas*: ut tunc se crederet mariti bene domum regere, si ^c cum benignitate imperet servulis, non in terrore. Non enim et subditas viris suis: ne forte divitiis et nobilitate perflectæ Dei sententiæ non meminerint, per quam subjectæ sunt viris. At quippe ad mulierem: *Ad virum ^d tuum*

tum gregem trementes virgunculæ componuntur, etc.

^a Duo mss. Signanter autem et expresse ait: *Non vino*, etc.

^b In editione Erasmiانا legimus: *ita ne illa erubescat etiam*, etc. quod Marianus castigat mutans *erubescet*, in *erubescat*. *Ita ne illa erubescat etiam secretum cubile*, etc. MART. — Nostri mss. ita adverbium non agnoscunt, leguntque absolute, *ne illa erubescat*, etc., Olim erat, *ita ne illa erubescet*: pro quo Victorius substituit, *erubescat*. Hoc est, inquit, ita liberia procreandis honeste ac pudice operam navet, ut ne in ipso quidem cubili turpe aliquid agat, propterea illud erubescat. Quamvis sint qui magis

A conversis tua; et ipse tui dominabitur (Gen. III, 16).

In quo sanctæ Scripturæ consideranda prudentia est: quia non viro hoc Dominus sit locutus, et dixerit: *Dominaberis uxori tuæ*; sed ipsi mulieri, ut illi præmissis relinqueret obsequiæ, dum in potestate ejus est, si Dei velit obedire præceptis, servire viro et marito esse subjecta, ut quodammodo esset libera servitus, et dilectione plena, ideo serviens est viro, dum eum metuit offendere. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. Et eam caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus: quæcumque **719** uxor non subjicitur viro suo, hoc est capiti suo, ejusdem criminis rea est, cuius et vir si non subjiciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur: vel dum contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo dicitur: vel ^e Christi infamatur Evangelium, dum contra legem ædemque naturæ, ex qua Christiana est, et ex Dei lege subjecta, viro imperare desiderat. cum etiam gentiles feminas viris suis serviant communi lege naturæ.

(Vera & seqq.) *Juvenes similiter cohortare*, ut pudici sint in omnibus: *teipsum exemplum præbens bonorum operum, in doctrina, in integritate et castitate, in sermone sano et irreprehensibili: ut qui ad adversum est, reverteratur, nihil habens de nobis dicere mali*. Hic in eo quod supra præceperat, dicens: *Anus similiter in habitu sancto, similitudinem annam dixeramus, ad senes esse referendam*: ita nunc in eo quod intulit: *Juvenes similiter hortare*, ut pudici sint, similitudinem juvenum ad senes, et per senes ad senes arbitramur optandam: ut senem habeant sobrietatem, et honesti sint et pudici, et sani in fide, et caritate, et patientia. Anam autem in habitu sanctitate [At. habitu sanctitatis], ut non sint accusatores, non vino multo servientes, bene docentes, et cætera. Propriam autem adolescentulorum hoc posuit, ut pudici sint in omnibus, tam scilicet mente, quam corpore: tam opere, quam cogitatione, ut nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Et licet quidam ^f de Latinis ita existiment legendum: *Juvenes similiter hortare ut pudici sint*, et postea inferant, *in omnibus teipsum formam præbens bonorum operum: tamen sciamus, in omnibus, ad superiora esse referendam, id est, hortare ut pudici sint in omnibus*. Sciendum quoque est quod continentia non solum in carnis opere et animi concupiscentiâ; sed in omnibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appetamus: ne se-

^d per affirmationem legi debere autem, in hunc modum: *Ita illa erubescet etiam secretum cubile*. Hoc est, si Deum ante oculos semper habebit, erubescet etiam in secreto cubili aliquid inhonestum, ac impudicum agere.

^e Fortasse verius in uno Cisterciensi ms., si hoc benignitate impetraret a servulis, non terrore.

^d Voculam, tuum, duo e nostris mss. ignorant, quo sacri tamen est textus.

^e Supplet Victorius, vel cum Christi infamatur, etc.

^f Hic quoque verba, de Latinis, duo e nostris mss. nesciunt: cæterum ipsa hadiennum obtinet sententiæ distinctio, quam respuit S. Pater.

cendamur avaritia: ne ulla passione superemur. **A** est ille, et sanctae conversationis, probisque moribus, nisi esset haereticus. Nemo est enim tam immoderatae impudentiae, ut solis radios possit accusare tenebrosos, et clarum lumen caligine noctis offundere. Unde et Apostolus haec eadem praecavens ait: *Ut e auferam occasionem his qui volunt occasionem* (II Cor. xi, 12). Potest autem is qui ex adverso est, et diabolus intelligi, qui accusator est fratrum nostrorum, ut Joannes Evangelista praedicat: qui cum nihil habuerit mali quod nobis objiciat, erubescit, et criminator non poterit criminari. *Diabolus autem in Latina lingua criminatorem sonat.*

(Vers. 9, 10.) *Servi dominis suis subditi sint in omnibus: sint placentes, non contradicentes, non furantes; sed omnem fidem ostendentes bonam, ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.* Quoniam Dominus et Salvator noster, qui in Evangelio ait: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. xi, 28), nullam conditionem, aetatem, sexum, a beatitudine arbitratur alienum: propterea nunc Apostolus et servis praeccepta constituit, scilicet ut parti Ecclesiae membrisque corporis Christi. Et quomodo superius senes, anus, adolescentulas, juvenes, quid Titus erudire deberet edocuit: ita nunc servis apta praeccepta constituit. Primum ut subditi sint dominis suis in omnibus. In his autem omnibus, quae non sunt contraria Deo: ut si dominus ea jubet quae non sunt adversa Scripturis sanctis, subjiciatur servus domino. Sin vero contraria praecipit, magis obediat spiritus, quam corporis domino. Diligenter attendite quomodo congrua personis praeccepta decernat. **C** *Servi, inquit, dominis suis subditi sint in omnibus* (Ephes. vi, 5). In alio loco disputans de filiis, ait: *Filii, obedite parentibus* (Coloss. iii, 20). Filios quippe decet parentibus obedire: servos vero imperanti domino esse subjectos. Nec illud putemus **722** esse contrarium, quod in alia Epistola: *Mulieres, ait, subjectae sint viris* (Ephes. v, 22; Coloss. iii, 18), et in hac subjectas viris suis asseruit uxores, quasi eodem verbo et in servis, et in uxoribus usus sit. Quodammodo enim maritus uxoris est dominus. *Ipsa, inquit, dominabitur tui* (Genes. iii, 16). Erat et Salvator subjectus parentibus suis (Luc. ii), sed cum adhuc ^d duodecim esset annorum, et nihil differret a servo, Dominus omnium: necdum enim ad perfectam viri aetatem quae posset hereditatem capere, pervenerat. Sed et alibi de eo scriptum est: *Quia cum subjecta ei fuerint omnia, tunc ipse filius subjicietur ei qui sibi subiecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus* (I Cor. xv, 28). Subjiciuntur autem ei omnia, cum dixerit, *Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Ps. clix, 1). In subjectis servis Dominus sub-

^a Hunc tamen ipsum Timotheum inter virgines censent Epistola interpolata S. Ignatii ad Philadelphenos, et Antiochus monachus homil. 112, ut taceam illud, *ἐκ ἀγνίας*, I Tim. iv, 12, sive in castitate, de virginitate interpretari Theophylactum, Oecumenium atque alios.

^b Rescribit Victorinus, et pudicitiae incorruptionem etiam in doctrinae integritate, etc.

^c Contrario falsoque sensu legit Martianus, *ut offeram occasionem*: qui et falso laudat, I Cor. vii, 11.

^d Praeferunt duo e nostris mss., *undecim*,

jicitur. Et quomodo pro nobis dicitur esse maledictum, cum non sit maledictum, sed vera benedictio: ita pro nobis, vel subjectus scribitur, vel non subjectus: si aut subditi fuerimus Deo, aut non subditi. Quidam hunc locum ita legunt: *Servi dominis suis subditi sint*, et postquam huc usque distinxerint, inferant, *in omnibus placeant*: cum in Græco alius sit ordo lectionis, id est, *servi dominis suis subditi sint in omnibus*; ut sequatur, *ἐν πάσι τοις εἵμασι*: quod nos licet non plene, tamen ex parte aliqua interpretari possumus, ut *complaceant sibi*: ne videlicet super conditione sua videatur eis Dei iniqua sententia. Sed quomodo pauper juxta mensuram suam salvari potest; et mulier in sexus infirmitate a regno Dei non excluditur, et omnis conditio secundum ordinem suum beatitudinem capere potest: ita et servi complaceant sibi quod servi sint: et non idcirco putent Deo se servire non posse, quia subjecti sint hominibus; sed in eo magis placere voluntati Dei, si et dominis suis subditi fuerint in omnibus, et complaceant sibi in conditione sua; et quod deinceps Apostolus præcipit exsequantur, ut non sint contradicentes, non furantes. Vel maximum servorum vitium est, dominis contradicere, et cum aliquid jusserint, secum mussitare. Itaque Titum commonet, ut per doctrinam sanam ab his qui Christiani servi sunt, istiusmodi auferat passionem. Si enim quæ dominus **723** imperat necesse habet servus implere: cur hoc ipsum non cum bona faciat voluntate; sed et dominum offendat, ^a et tamen faciat quod jubetur: maxime cum et Deus ad aquam contradictionis offensus sit? Et in alio loco de murmurante populo loquatur: *Desinat a me murmuratio eorum, et non moriantur* (Num. xiv). Post contradictionem et aliud servorum vitium doctrina Christi corrigat, *ne fures sint*. Fur autem non solum in majoribus, sed etiam in minoribus judicatur. Non enim id quod furto ablatum est, sed mens furantis attenditur. Quomodo in fornicatione et adulterio, non idcirco diversa sit fornicatio aut adulterium, si pulchra, vel dives, defornis aut pauper, meretrix vel adultera sit: sed qualiscumque illa fuerit, una est fornicatio, vel adulterium. Ita et in furto, quantumcumque servus abstulerit, furti crimen incurrit. Unde et in Moysi lege fures nonnumquam septuplum, nonnumquam quadruplum reddere compelluntur, et interdum obruncatur, interdum venditur fur ipse pro furto, de quibus nuper vobis in Levitico exposuisse me memini. Si autem hoc prohibetur in servo, quanto magis in libero: ne aut judex rapiat, aut miles non contentus stipendiis suis aliena devastet? Pulchre quidam vir apprime gravis, cum ei cujusdam judicis laudaretur integritas, et diceret de eo ille qui laudabat, Non est fur: respondit, Optimum servum faceret, si nec fugitivus esset: intantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena. Sint itaque servi subditi dominis suis in omnibus,

A sint complacentes conditioni suæ: ut non ferant asperere servitutem, non contradicant dominis, non furentur, et post hæc in omnibus fidem bonam ostendant, ut doctrinam Salvatoris Dei nostri ornent in omnibus. Si enim apud carnales dominos in minimo fideles fuerint, incipient eis apud Deum majora committi. Ornat autem doctrinam Domini, qui ea quæ conditioni suæ apta sunt, facit. Et e diverso confundit eam, qui non est subjectus in omnibus, cui conditio sua displicet, qui contradictor atque fraudator in nullo fidem bonam ostendit. Quomodo enim potest [Al. poterit] fidelis esse in substantia Dei, qui carnali domino fidem exhibere non potuit?

724 (Vers. 12 seqq.) *Illuxit enim gratia Dei Salvatoris omnibus hominibus erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, pudice, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo: expectantes beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi: qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum egregium, æmulatorem honorum operum.* Post catalogum doctrinæ ad Titum, quid senes, quid anus, quid adolescentulas et juvenes, quid ad extremum servos erudire deberet, recte nunc intulit. *Illuxit enim gratia Dei Salvatoris omnibus hominibus.* Non est enim aliqua differentia liberi et servi, Græci et barbari, circumcisi, et habentis præputium, mulieris et viri: sed cuncti in Christo unum sumus, universi ad Dei regnum vocamur, omnes post offensam Patri nostro ^b reconciliandi sumus; non per merita nostra, sed per gratiam Salvatoris: vel quod Dei Patris vivens et subsistens gratia ipse sit Christus: vel quod Christi Dei Salvatoris hæc sit gratia: et non nostro merito salvati simus, secundum illud quod in alio loco dicitur: *Pro nihilo salvabis eos* (Psal. lv, 8). Quæ gratia omnibus hominibus ideo illuxit, ut erudiret nos abnegantes impietatem et sæcularia desideria, pudice, et juste et pie vivere in hoc sæculo. Quid sit autem abnegare impietatem, et sæcularia desideria, ex eo quod supra exposuimus, *Deum confitentur se nosse, factis autem negant*, intelligi posse confido, et per contraria disserta contraria. Sæcularia ergo desideria sunt, quæ a mundi istius principe suggeruntur: et cum sint sæculi, cum sæculi hujus nube pertranseunt. Nos autem cum pudice et juste, nec corpore scilicet, nec mente peccantes, vixerimus in Christo, pie quoque vivemus in hoc sæculo: quæ pietas expectat beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi. Sicut enim impietas magni Dei reformidat adventum, ita secunda de opere suo, et de fide illum pietas præstolatur. Ubi est serpens Arius? ubi, Eunomius coluber? Magnus Deus Jesus Christus, Salvator dicitur, non primogenitus oranis creaturæ, non Verbum Dei et sapientia; sed Jesus Christus:

^a Ita mss. Antea erat, et tandem faciat, etc.

^b Unus Cisterc. ms., reconciliati sumus.

quæ vocabula assumpti hominis sunt. Neque vero alium Jesum Christum **725** alium Verbum dicimus, ut nova hæresis calumniatur : sed eundem et ante sæcula, et post sæcula, et ante mundum, et post Mariam : immo ex Maria, magnum Deum appellamus Salvatorem nostrum Jesum Christum, qui dedit semelipsum pro nobis, ut pretioso sanguine suo nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum *περιούσιον* (ita quippe habetur in Græco) et bonorum operum faceret æmulatorem. Sæpe mecum considerans quid sibi vellet verbum *περιούσιον*, et a sapientibus sæculi hujus interrogans si forte alicubi legissent, nunquam invenire potui qui mihi quid significaret, exponeret. Quamobrem compulsus sum ad vetus instrumentum recurrere, unde arbitrabar et Apostolum sumpsisse quod dixerat. Hebræus enim ex Hebræis, et secundum legem Pharisæus, utique id ponebat in Epistola sua, quod in veteri Testamento legisse se noverat. In Deuteronomio itaque reperi : *Quoniam populus sanctus tu Domino Deo tuo, et in te complacuit Domino Deo tuo ; ut esses ei in populum περιούσιον, ex omnibus populis qui sunt super faciem terræ (Deut. vii, 6)*. Et in centesimo tricesimo quarto Psalmo, ubi nos habemus, *Psallite nomini ejus, quoniam suave est : quoniam Jacob elegit sibi Dominus,*

* In aliquot mss. codicibus legimus hic *sogola*, vel *sogolla* : in uno autem pulcherrimo et antiquo inveni scriptum *regula*, pro *segula*. Veteres porro indifferenter accipiebant *o* et *ou* ; sive *u* et *ou* ; unde *sogola* pro *segula*, et *segolla* pro *segulla*. Similiter *Sodoma* pro *Sedoma*, ut alibi diximus. MART. — Mss. *Sogolla*, quemadmodum et in Matthæi cap. vi et Malachiæ in haberi sub finem diximus. Martianeus tamen, qui *Sgolla* legerat laudatis locis, hic *Segula* maluit ex uno ms. in quo tamen scriptum erat *violose regula*. Porro ex hoc Hieronymi testimonio supplementæ in Hexaplis sunt quintæ editionis, Theodotionis ac Symmachi interpretationes, quæ nuperum eorum concinnatorem Cl. Montfauconium lauderunt.

^b Quæ hæcenus obtinuit in libris omnibus lectio, *peculiarem*, vix dictu est, quas fixerit eruditissimis interpretibus cruces. Alii, quos inter laudandus cum primis Hodyus in veterum Scripturæ interpretationum Historia, pag. 587, exinde colligunt, fuisse aliquid, sive aliquem Scripturæ librum a Symmacho Latine explicatum. Alii e contrario illud, quod ait S. Pater, *Latino sermone utens*, perinde accipiunt, ac si dixisset, *Latinus interpret*, deque veteri Vulgato translate intellexisset. Fabricius, ut nuperum quempiam scriptorem hic quoque nomen, in hanc navit concedere sententiam tomo II Bibliothecæ Græcæ, pag. 359. Utraque autem expositio quam longe a fide, atque omni veri specie distet, non multis puto demonstrandum : quis enim sibi in animum inducat, aut nescium plane Latini sermonis hominem, gente et religione Samaritanum, postea Judæum, denique Ebonitam, Latini aliquid fuisse commentatum ? aut quæ inanis est *περισσολογία*, verborumque improprietas, Latino sermone utentem, appellari ab Hieronymo Vulgate translationis auctorem ? Verum illa retenta lectione, quo tandem commodo sensu explicis, vix invenies. Dicam igitur, qua ego ratione locum emacolari velim, tribusque detractis literalis, quas Latinorum scribarum imperitia subjuxerit, perspicue possit ac vere sen-

A *Israel in possessione tibi (Ps. cxxxiv, 3, 4)* : pro eo quod est, *in possessione*, in Græco scriptum est, *εἰς περιουσιασμόν*, quod quidem **726** Aquila et quinta Editio, *εἰς περιούσιον* expresserunt. Septuaginta vero et Theodotio, *περιουσιασμόν* transferentes, commutationem syllabæ fecere, non sensus. Symmachus igitur pro eo quod est in Græco *περιούσιον*, in Hebræo, * *SCOLLA* (שְׂכֹלָה), expressit *עֲצִיבְרוֹן*, id est, *egregium*, vel *præcipuum* : pro quo verbo in alio volumine Latino ^b sermone utens, *peculiarem* interpretatus est. Recte igitur Christus Jesus, magnus Deus noster atque Salvator, redemit nos sanguine suo, ut sibi Christianum populum *peculiarem* faceret, qui *peculiaris* tunc esse posset, si bonorum operum æmulator existeret. Unde et illud quod in Evangelio secundum Latinos interpretes scriptum est : *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie (Matth. vi, 11)*, melius in Græco habetur *panem nostrum ἐπιούσιον*, id est, *præcipuum*, *egregium*, *peculiarem*, eum videlicet qui de cælo descendens, ait : *Ego sum panis qui de cælo descendi (Joan. vi, 5)*. Absit quippe ut nos, qui in crastinum cogitare prohibemur, de pane isto qui post paululum concoquendus et abjiciendus est in secessum, in prece Dominica rogare jubeamur. Nec multum differt inter *ἐπιούσιον* et *περιούσιον* : præpositio enim tantummodo est mutata, non verbum.

tentia S. Doctoris restitui. Jampridem constitutum est animo, non de alio sermone hic esse, quam de veteri Græco interprete Symmacho, quem universus contextus loquitur. Illud autem duximus investigandum, quale illud esset aliud volumen, in quo ille interpretando, Latina, ut Hieronymus ait, voce usus esset. Et cum præter laudata hæcenus exempla non alibi vox *SCOLLA* occurreret, quam Ecclesiasticis cap. ii, 8, hunc ipsum esse Librum, cujus S. Doctor dissimulat nomen, pro certo habuimus. Porro ubi intelleximus (docuerunt vero nos Romanæ τῶν LXX editionis Scholia, sive annotata a Flaminio antiquarum versionum fragmenta) eo in loco redditum a Symmacho *πεκούλια*, *peculia*, statim et vitium, quod in Hieronymi lectione suboluerat, et qui restituere deberet germanissimus sensus, in mentem venit. Scilicet si pro *peculiarem* (quam vocem a Græco scriptore ullo usurpatam, nemo sibi persuadeat) rescribas *πεκούλια*, aut si mavis *peculia*, Latine, ut libet, litteris. *Peculium* Latina vox est, cujus tam late patet significatus, ut bona quæcumque sunt, patrimonium, opes, census, facultates, fortunas, suppellectiles, prædia, hisque amplius sonet. In Græco utane vox illi æque respondeat, nisi si τὰ χρήματα, aut τὰ υπάρχοντα, haud scio. Facile igitur e Latine pervasit Græciam, arreptaque ab hujus linguæ scriptoribus fuit, atque in vernaculam terminationem inflexa : quemadmodum et a recentioribus grammaticis adornata lexica representant, *πεκούλιον*, *οὐσία*. Placuit et Symmacho Ecclesiasticis locum interpretaturo, ubi post argentum, et aurum, sibi ait ille congregasse *כֶּסֶף וְזָהָב*, *substantias regum* : quod cum reddidissent LXX *περιουσιασμούς βασιλέων*, ipse ad rem magis, Hebræoque sensui præsius *πεκούλια βασιλέων* vertit. Hoc nimirum est, quod hic de Symmacho Hieronymus notat, hæcque una de causa eum ait Latino usum esse sermone : quod Latine originis vocem usurparit. Eam profecto si reposueris lectionem, et rei veritas, et sensus perspicuitas optime constabunt.

Quidam *ἰσιούσιον* existimant in oratione Dominica panem dictum, quod super omnes *οὐσίας* sit, hoc est, super universas substantias. **727** Quod si accipitur, non multum ab eo sensu differt quem exposuimus. Quidquid enim egregium est et præcipuum, extra omnia est, et super omnia.

(Vers. 15.) *Hæc loquere et exhortare, et increpa cum omni imperio.* Tria posuit, loquere, exhortare, et increpa. Et quidem in eo quod ait, loquere, ad doctrinam videtur esse referendum. Quod vero intulit, exhortare, id est, *παρακάλει*, aliud quoddam in Græco significat quam in Latino: *παρακλήσις* quippe magis consolationem quam exhortationem sonat. Hoc verbum et superius de adolescentibus est locutus: *Juvenes similiter consolare, pudicos esse in omnibus.* De quo nos in suo loco ita et in Latino legitur, quasi exhortare scriptum esse, expressimus. Consolatur igitur audientem, qui dicit: *Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo* (1 Cor. v, 20), et seipsum humiliat et subjicit, ut lucrifaciat quem consolatur. Quod vero tertium est, increpa, consolationi mihi videtur esse contrarium, ut quicumque consolationem contempserit, increpatione sit dignus, et mereatur audire: *Oblii estis consolationis, quæ vobis ut filiis loquitur.* Ad Timotheum quoque alteram consolationem, et increpationem alteram legimus, dicente Apostolo: *Iusta opportune, importune, argue, increpa, consolare* (11 Tim. iv, 2). Et ibi quidem increpatione ante assumitur, et postea consolatione severitas temperatur. Hic vero ante vult discipulos consolari, et si non profecerint consolando, tunc corripi, et corripiri cum omni imperio. Sic enim intelligo hoc quod dictum est: *Increpa cum omni imperio, et specialiter ad increpationem, et non ad duo superiora in commune referatur.* Neque enim convenit dicere, consolare cum omni imperio, et loquere cum omni imperio, sed tantummodo, increpa cum omni imperio.

Nemo te contemnat. Existimet aliquis hoc ipsum nunc ad Titum scribi quod ad Timotheum dictum est: *Nemo adolescentiam tuam contemnat* (1 Tim. iv, 14). Nos vero juxta Græci sermonis differentiam, aliud putamus significare *περιφρονέω*, quod hic scribitur, et aliud *καταφρονέω*, quod ad Timotheum dictum est, **728** et præpositiones *περι*, vel *κατά*, sensum facere diversum. Quod autem non fortuito, et ut libet, Paulus apostolus, non solum nominibus et verbis, verum etiam præpositionibus diversis utatur pro varietate causarum, perspicuum fieri poterit ex eo quod ait: *Mulier enim ex viro, vir vero per mulierem* (11 Cor. xi, 12). Et alibi: *Quia ex eo et per eum et in ipso sunt omnia* (Rom. xi, 36). Nec non et illud, *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per*

hominem (Galat. i, 1). Existimamus itaque *καταφρονέω* ad contemptum proprio pertinere, vel cum quis inter eculeum laminasque distentus, contemnit dolorem, et nec judicis comminationem, nec circumstantis populi fremitum pertimescit: sed pro confessione martyrii, universa supplicia contemnit et despicit. Econtrario autem est et malus contemptus, de quo et Abacuc, Spiritu sancto in se loquente, testatur: *Videte contemptores: et inspiciete et admiramini mirabilia, et disperdimini* (Abac. i, 5). Juxta quod ad Timotheum quoque scriptum diximus: *Nemo adolescentiam tuam contemnat* (1 Tim. iv, 12), id est, Nolo te talem exhibeas ut possis ab aliquo merito contemni. *Περιφρονέω* autem illud sonat, sicut Stoici tamen asserunt, qui distinguunt inter verba subtiliter, cum qui confidens sibi, se alio esse meliorem, despicit eum quem inferiorem putat, et super, id est, plus sapiens, humiliorem existimat dignum esse contemptu. Tale quid intumescens superbiæ vanitate, et cælum ipsum, solemque despiciebat apud Græcos ^b quidam dixisse deluditur: *Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον*, quod nos Latine possumus dicere, *Scando per aerem, et plus me novi esse quam solem.* *Περιφρονέω* ergo, quæ nunc ad Titum ponitur, illum sensum habet: *Nemo eorum qui in Ecclesiis sunt, te segniter agente sic vivat, ut se putet esse meliorem.* Qualis enim ædificatio erit discipuli, si te intelligat magistro esse majorem? Unde non solum episcopi, presbyteri et diaconi debent magnopere providere ut cunctam populum cui præsentant, conversatione ^c et sermone præcedant: verum et inferior gradus, exorcistæ, lectores, æditui, et omnes omnino qui domui Dei servant. Quia vehementer Ecclesiam Christi **729** destruit, meliores laicos esse quam clericos.

(Cap. III.— Vers. 1, 2.) *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, obediunt: ad omne opus bonum paratos esse: neminem blasphemare, non litigiosos esse: esse modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.* Tale quid et ad Romanos scribitur: *Omnis anima potestatibus superioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo* (Rom. xiii, 1). Quod quidem præceptum, et hic, et ibi propterea puto editum, quia Judæ Galilæi per illud tempus dogma adhuc vigeat, et habebat plurimos sectatores, ejus et in Actibus Apostolorum fit mentio, Scriptura referente: *Ante hos enim dies surrexit Theodas, dicens, quemdam se esse magnum: cui appositi sunt viri quasi tria millia* (Act. v, 36); et, post hunc surrexit in diebus census Judas Galilæus: qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex Lege, nullum debere Dominum nisi solum Deum vocari: et eos qui ad templum decimas deferrent,

^a Deerant penes Martianæum verba, et admiramini, quæ cum in aliis libris, tuo præcipue in ea sunt, qua Hieronymus utitur τῶν LXX versione, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια, etc.

^b Sirepsades apud Aristophanem in Νέφελ. Scena ultima.

^c Victorius, conversatione, sermone ac scientia, restituit ad lectionem Gratiani viii, q. 1, cap. Qualis: subditque ibi ultra Ædituos, quos custos ædium Gratianus vocat, mentionem quoque fieri de acolythis. Hoc vero satis abunde erat, ut interpolatum a Gratiano textum S. Patris intelligeret.

Cæsari tributa non reddere. Quæ hæresis intantum creverat, ut etiam Pharisæorum et multam partem populi conturbaret : ita ut ad Dominum quoque nostrum referretur hæc quæstio : *Licet Cæsari dare tributum, an non (Mat. xxii, 17)?* Quibus Dominus prudenter, cauteque respondens ait : *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari : et quæ sunt Dei, Deo (Ibid., 21).* Cui responsioni Paulus apostolus congruens, docet principatibus et potestatibus credentes debere esse subjectos. Ἀρχαί quippe quæ leguntur in Græco, magis principatus quam principes sonant : et ipsam significant potestatem, non eos qui in potestate sunt homines. Sed quia dixerat, *Admone illos, principatibus et potestatibus subditos esse* : poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negandum dari : juxta Apostoli dictum se assererent principatibus et potestatibus esse subjectos, et facere quod juberent ; propterea subjecit : *Obedire ad omne opus bonum.* Si bonum est quod præcipit imperator et præses, jubentis obsequere voluntati. Sin vero malum, et contra Deum sapit : responde ei illud de Actibus apostolorum : *Obedire oportet Deo magis quam hominibus (Act. v, 29).* Hoc ipsum et de servis intelligamus apud dominos, et de uxoribus apud viros, et de filiis apud parentes, quod in illis tantum debeant dominis, viris, parentibus esse **730** subjecti, quæ contra Dei mandata non ^a veniunt. Quod vero sequitur : *Paratos esse*, dupliciter legendum, ut vel subaudiatur, ad omne opus bonum paratos esse : vel certe cum superioribus copulato hoc quod ait, *obedire ad omne opus bonum*, et hucusque finito, quasi aliud proprium et speciale præceptum sit, *paratos esse*, juxta illud quod in Levitico scriptum est : *Hircum qui emittitur maledicta populi sustinentem, tradi in manus hominis parati (Levit. xvi, 21).* Si quis ergo paratus est, ut ἀποπομπαῖον teneat, et educat [Al. deducat] illum in desertum, et ibi eum disperdat, et quantum in se est, sorte maledictionis exterminet, is cum obedierit, omni operi bono etiam paratus erit. Potest autem et aliter accipi, *paratos esse* : ut omnia quæcumque evenire possunt, sibi in animo ^bpræfigurent : et cum acciderint, nihil quasi novum sustineant, sed eis præparata sint omnia. Neminem quoque, *blasphemare*, non simpliciter accipitur. Nec enim ait, neminem hominem blasphemare : sed absolute, neminem : non angelum, non aliquam creaturam Dei. Omnia quippe quæ a Deo facta sunt, valde bona sunt. *Quando Michael archangelus cum diabolo disputabat de Moyse corpore, non fuit ausus inferre judicium blasphemice, sed dixit, imperet tibi Deus (Jud. ix).* Si igitur Michael non fuit ausus diabolo, et certe maledictione dignissimo, judicium inferre blasphemice : quanto magis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Merebatur diabolus maledictum : sed per archangeli os blasphemia exire non debuit. Relege veteres libros, et vide quæ

^a Cisterciens. mss., non fuerant, et mox, dupliciter intelligendum, pro legendum.

tribus in monte Garizin constitutæ sint, ut benedicerent populo, et quæ in monte altero, ut maledicerent. Ruben, qui maculaverat thorum parentis, et Zabulon novissimus filius Liæ, et ancillarum liberi, in monte Ebal [Al. Eiel] ponuntur, ut maledicant eis qui maledictione sunt digni (*Deut. xxvii*). Longum est si nunc enumerem quomodo Jacob, qui ad benedictionem vocaverat filios (*Genes. xlix, 1*), dicens : *ut benedicam vobis*, postea quasi in benedictione consociet, *maledictus furor eorum, quia precax* : et ipse Dominus loquatur in Genesi : *Maledicta terra in operibus tuis (Gen. iii, 17).* Hoc nunc tantum dixisse sufficiat, quod blasphemare Christi discipulos non oportet : nec quod additur, *esse litigiosos.* **731** Si enim sumus filii pacis, et volumus super nos pacem requiescere, et accessimus ad Jerusalem cælestem, quæ ex pace nomen accepit, cum his qui oderunt pacem, habeamus pacem : et quantum in nobis est cum omnibus hominibus pacatissimi : non solum cum modestis, sed etiam cum rixosis ; quia nulla virtus est ferre mansuetos : locumque demus iræ, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines : non quod vanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus : sed dum omnes ferimus, et injuriæ vicem non rependimus, ipsa opera notiora universis fiant. Potest aliquis ob jactantiam et opinionem vulgi auramque popularem simulare apud quosdam mansuetudinem, et fingere bonitatem. Sed ubi non est vera et genuina et solida mansuetudo, nescio an eum esse mansuetum possit omnibus persuaderi.

(Vers. 3 seqq.) *Fuimus enim aliquando et nos stulti, inobedientes, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis, in malitia et in invidia agentes, odiosi, odientes alterutrum. Cum autem bonitas et humanitas illuxit Salvatoris nostri Dei : non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos ; sed secundum misericordiam suam salvavit nos, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit super nos opulenter per Jesum Christum Salvatorem nostrum, ut justificati illius gratia, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ. Quærat aliquis quomodo Paulus fuerit stultus, incredulus, errans, et serviens variis desideriis et voluptatibus in malitia, et in invidia, odiosus, et odians, antequam Salvatoris nostri bonitas atque clementia per lavacrum secundæ regenerationis eum salvum faceret : non ex justitiæ operibus quæ fecerat, sed ex misericordia sua, effuso abundanter et large super apostolos atque credentes per Jesum Christum Spiritu sancto : ut hæreditatem gratiæ consecuti, spem vitæ in perpetuum possiderent. Et certe legimus eum secundum justitiam quæ in Lege est sine querela fuisse circumcisum octava die (*Philipp. iii, 5*) : Hebræum ex Hebræis, secundum Legem Pharisæum, de tri-*

^b Alii editi, in animo præfigerent.

bu Benjamin, eruditum ad pedes Gamalielis, et ab infantia sacris Litteris institutum (*Act. xxii*). Ad quod respondetur, **732** Judæos qui ante adventum Salvatoris et passionem ejus, et resurrectionem in Lege versati sunt, licet non plenam, attamen aliqua ex parte habuisse justitiam: sicut Simeon quoque et Anna prophetissa in templo Dei serviens est reperta. Postquam vero populus conclamavit, *Crucifige eum; non habemus regem nisi Cæsarem* (*Joan. xix, 15*): et: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (*Mat. xxv, 27*), et ablatum est ab eis regnum Dei, et traditum genti facienti fructus ejus: ex eo tempore qui in Christum non credidit, fuit stultus, errabundus, incredulus, et serviens variis voluptatibus. An non nobis [*Al. vobis*] videtur Paulus fuisse stultus, quando habebat zelum Dei, sed non secundum scientiam; et persequabatur Ecclesiam: et lapidantium Stephanum vestimenta servabat? cum in tantum odii contra Salvatorem instigatus exarsit, ut litteras a sacerdotibus acciperet, pergens Damascum ad eos qui in Christum crediderant vincendos? Aut ullas poterat habere virtutes sine virtute Dei Christi Jesu, aut æstuantem flammam reslinguere voluptatum, cum non esset templum Dei? Quæ autem major potest esse malitia et invidia, quam contra absentes epistolas sumere, et ubique Christi vastare discipulos; nolle ipsum salvum fieri: et cæteris qui salvæ esse poterant, invidere: odiosos Christianos et consequenter ab omnibus odium promereri? Quis autem major error, et in obedientia, et recordia, quam postquam respiravit dies, et præterierunt umbræ, Legem abolitam velle servare, et dicere: *Ne attrectaveris, ne contigeris, ne gustaveris*, et apparente solido cibo et virili, infantie lacte cupere potari? Diligentius attendamus, et inveniemus in præsentis capitulo manifestissimam Trinitatem. Benignitas quippe atque clementia Salvatoris nostri Dei, non alterius quam Dei Patris, per lavacrum regenerationis, et renovationem Spiritus sancti, quem effudit super nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum, ^b justificavit nos in vitam æternam. Salus credentium, mysterium Trinitatis est. Alii hunc locum ita intelligunt, ut non de Paulo et apostolis, sed sub apostolorum persona, de aliis dictum putent: ut quomodo sub persona sua, et Apollo, et Cephæ de dissensione et schismate, quod arguebat in Corinthiis **733** est locutus: ita etiam in præsentis loco, se et apostolos nominans, omnes qui in Christo crediderant, quales fuerint ante regenerationem lavacri vitalis, ostenderit. Simul autem et humilitas ejus est admiranda, quod qui omnem humilitatem [*Al. utilitatem*] justitiamque Legis quasi quisquillas et purgamenta contempsit, recte se sine Christo vitiis omnibus servisse memorarit.

(*Vers. 8.*) *Fidelis sermo, et de his volo te confirmare* [*Al. affirmare*], *ut curam habeant bonis operibus præesse qui credunt in Domino. Hæc bona sunt, et utilia*

hominibus. Hoc quod ait, *fidelis sermo*, ad superiora jungendum est, in quibus præmiserat, *ut justificati ipsius gratia, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ.* Dignus enim fide super hæreditate Dei sermo, et super spe vitæ æternæ. Unde oportet de his non dubium, non timentem et ipsum credere, et ut credant cæteri, confirmare, non solum autem hoc, sed et hoc cum cæteris his, qui voluerint credere, confirmandum est: quapropter ait: *et de his volo te confirmare.* Qui autem ista vere esse crediderint, necesse est curam habeant bonorum operum, per quæ hæreditas Dei, et spes vitæ præparatur æternæ. Et pulchre ut majorem fidem faceret, non dixit, qui credunt hominibus, sed qui credunt Deo. Necesse est enim, ut curam bonorum operum habeant, quæ adimpleta, et omni studio perpetrata, sunt bona utiliaque credentibus.

(*Vers. 9.*) *Stultas autem quæstiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas quæ veniunt ex Lege, devita: Sunt quippe inutiles et vanæ.* Quia multiplices et diversæ sunt quæstiones, propterea Salomon de his qui quærent Deum, locutus est, dicens: *Recte autem quærentes eum, invenerunt pacem* (*Prov. viii, 35*). Qui igitur Deum non recte quærent, pacem invenire non possunt. Plurima exempla sunt quærentium non recte Deum. Judæi prave quærent Deum, sperantes se eum invenire posse sine Christo. Hæretici, vano sermonum strepitu concrepantes, quærent quem invenire non possunt. Philosophi quoque et barbari de Deo varia sentientes, quæsierunt Deum. Sed quia non recte quæsierunt, fuerunt eorum fatuæ quæstiones, putantium Deum humanis sensibus posse comprehendere. Ab his igitur Paulus nos revocat quæstionibus. Cæterum ad sapientes, et quæ Scripturarum auctoritate **734** sunt fultæ, magis cohortatur et provocat, præceptorum non nescius Salvatoris, in quibus ait: *Quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis, petite et dabitur vobis. Omnis enim qui quærit invenit* [*Al. inveniet*], *et qui petit accipit* [*Al. accipiet*], *et qui pulsat aperietur ei* (*Luc. xi, 9*); modo non sit corpus nostrum subditum peccatis, et ingredietur in nos sapientia. Exerceatur sensus, mens quotidie divina lectione pascatur: et quæstiones nostræ stultæ non erunt quæstiones. Quod autem ait: *Genealogias et contentiones et rixas, quæ veniunt ex Lege, devita*, proprie pulsat Judæos, qui in eo se jactant et putant Legis habere notitiam, si nomina teneant singulorum: quæ quia barbara sunt, et etymologias eorum non novimus, plerumque corrupte proferuntur a nobis. Et si forte erraverimus [*Al. erravimus*] in accentu, in extensione et brevitate syllabæ, vel breviter producentes, vel producta breviantes, solent irridere nos imperitiæ, maxime in aspirationibus et quibusdam cum rasura gulæ litteris proferendis. Hoc autem evenit quod LXX interpretes, per quos in Græcum sermonem Lex divina translata est, specialiter κρη litteram et αιη, et cæteras istiusmodi (quia cum du-

^a Vitiose penes Martianæum legebatur, portari.

^b Olim, vivificavit: contradicentibus ms s.

plici aspiratione in Græcam linguam transferre non poterant) aliis litteris additis expresserunt. Verbi causa, ut *Rahel, Rachel* dicerent: et *Jeriho, Jericho*: et *Hebron, Chebron*: et *Scor, Segor*: In aliis vero eos conatus iste deficit [Al. defect]. Nam nos et Græci unam tantum litteram *s*, habemus, illi vero tres, *SAMECH, SADE, et SIN*: quæ diversos sonos possident. *Isaac* et *Sion* per *SADE* scribitur: *Israel* per *SIN*, et tamen non sonat hoc quod scribitur. *Seon*, rex Amorrhæorum, per *SAMECH* litteram et pronuntiat et scribitur. Si igitur a nobis hæc nomina et linguæ idiomata, ut videlicet barbara, non ita fuerint expressa, ut exprimantur, ab Hebræis, solent cacinnum attollere, et jurare se penitus nescire quod dicimus. Unde et nobis curæ fuit omnes veteris Legis libros, quos vir doctus Adamantius in Hexapla digesserat, de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare, in quibus et ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta; et Græcis litteris tramite expressa vicipo. Aquila etiam et Symmachus, Septuaginta quoque et Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli **735** vero libri et maxime hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent: quam quintam, et sextam, et septimam translationem vocant: auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas. Hæc^a immortale illud ingenium suo nobis labore donavit, ut non magno opere pertimescamus supercilium Judæorum, solutis labiis, et obtorta lingua, et stridente saliva, et rasa fauce gaudentium. Est et illis alia occasio superbiæ, quoniam sicut nos qui Latini sumus, Latina nomina et origines de lingua nostra habentia [Al. trahentia], facilius memoriæ tradimus: ita illi a parva ætate, vernacula sui sermonis vocabula penitissimis [Al. peritissimis] sensibus imbiberunt: [Al. imbuerunt] et ab exordio Adam usque ad extremum Zorobabel, omnium generationes ita memoriter velociterque percurrunt, ut eos suum, putes referre nomen. Hoc nos qui aut alias litteras didicimus, aut certe sero credidimus in Christum, aut etiam si infantes sumus Ecclesiæ mancipati, magis Scripturarum sensum quam verba sectamur: si forte non ita [Al. tacet ita] novimus, putant se in nominibus referendis, et in supputatione annorum, et in nepotibus et abnepotibus, avis, proavis, et atavis, doctiores. Audivi ego quemdam de Hebræis, qui se Romæ in Christum credidisse simulabat, de genealogiis Domini nostri Jesu Christi, quæ scripta sunt in Matthæo, et Luca facere quæstionem; quod videlicet a Salomone usque ad Joseph, nec numero sibi, nec vocabulorum æqualitate consentiant: qui cum corda simplicium

A pervertisset quasi ex adytis et oraculo deferebat quasdam, ut sibi videbatur, solutiones, cum magis debuerit justitiam et misericordiam, et dilectionem Dei quærere, et post illa, si forte occurrisset, de nominibus et numeris disputare. Satis forsitan de Hebræorum supercilio et plusquam necesse fuerit dixerimus: sed occasio nobis data est, de genealogiis et contentione et rixis, quæ ex Lege veniunt, disserendi. Dialectici, quorum Aristoteles princeps est, solent argumentationum, rælia tendere, et vagam rhetoricæ libertatem **736** in syllogismorum spineta concludere. Hi ergo qui in eo totos dies, et noctes terunt, ut vel interrogent, vel respondeant, vel dent propositionem, vel accipiant, assumant, confirmant, atque concludant, quosdam contentiosos vocant, qui ut libet, non ratione, sed stomacho disputent litigantium. Si igitur illi hoc faciant, quorum proprie ars contentio est, quid debet facere Christianus nisi omnino fugere contentionem? Rixæ quoque legales penitus respiciendæ sunt, et Judæorum stultitiæ relinquendæ. Sunt enim inutiles et vanæ, quæ tantum speciem scientiæ habent: cæterum nec dicentibus, nec audientibus prosunt. Quid enim mihi prodest scire quot annos vixerit Mathusalem, quot ætatis suæ anno Salomon sortitus sit conjugem, ne forsitan Roboam undecimo ætatis illius anno natus esse credatur? et multa istiusmodi, quæ aut difficile est invenire propter librorum varietatem, et (dum paulatim de inemendatis inemendata scribuntur) errores innotos: aut etiam si inveniremus magno studio et labore, nihil profutura cognovimus. Frequenter accidit ut habeamus pugnas Legis, non ob desiderium veritatis; sed ob jactantiam gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti volumus æstimari: aut certe ex hoc rumusculq turpia sectamur iucria: Quid enim prodest spumantibus labiis, et latratu garrire canum: cum simplex et moderata responsio aut possit te placare si veræ est, aut si falsa, leniter et placabiliter emendari?

(Vers. 10, 11.) *Hæreticum hominem post manum et alteram correctionem evita: sciens quod subversus est ejusmodi, et delinquit, qui est a semetipso damnatus.* Nomen hærescos, et in Epistola ad Corinthios ponitur: *Oportet enim et hæreses, in nobis esse, ut probati quique manifesti fiant (1 Cor. xi, 19).* Et ad Galatas inter carnis opera numeratur: *Manifesta autem sunt opera carnis: quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idololatia, veneficia, inimicitia, contentiones, emulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, invidia, ebrietates, comessationes, et cætera his similia, quæ prædico vobis sicut*

^a Præstat ipsum Hexaplorum specimen, ex margine codicis Barberinii ad Osee xi, 4, hic in lectoris gratiam ascribere.

Hebr.	Idem Græc. lit.	Aqu.	Sym.	LXX.	Theodot.
כי נער ישראל אשר יצא מצרים : יי אלהי בני ישראל	כי νερ Ισραηλ ουταθησεν μεμυ- σται καραθη βενι.	*Οτι παϊς Ισραηλ και ηγαπησα αυτον και απη Αιγυπτου εκαλεσα τον υιον μου.	*Οτι παϊς Ισραηλ και ηγαπημενος, εξ Αιγυπτου κεληται υιος μου.	*Οτι γνησιος Ισραηλ και εγω ηγαπησα αυτον, και εξ Αιγυ- πτου κεληται υιος μου.	*Οτι γνησιος Ισραηλ και ηγαπησα αυτον, εκαλεσα υιον μου εξ Αιγυπτου.

Porro ubi in aliquot libris, quintam quoque et sextam, ac demum septimam editiones adjunxit; suo quæque ^b Duo mss. *leniter a te, et placabiliter.*

737 *prædixi* : quoniam qui hæc agunt, regnum Dei non possidebunt (Gal. v, 19 seqq.). In quibus diligenter est observandum, quod quomodo cætera vitia, quæ inter carnis opera numerata sunt, excludunt nos [Al. excluduntur] a regno Dei : ita etiam nobis hæreses auferant regnum Dei; et non interest quomodo quis, dum tantum excludatur a regno. Quod autem magis mirum sit etiam illud de Actibus apostolorum videtur esse relegendum, fidem nostram in Christum, et Ecclesiasticam disciplinam, jam tunc a perversis hominibus hæresim nuncupatam. Nos enim, inquit Judæi ad apostolum Paulum, nec litteras a te accepimus de Judæa [Al. de te... a Judæa], nec veniens quis de fratribus annuntiavit nobis, aut locutus est aliquis de te in malum. Petimus autem, ut audiamus a te quid sentias : de hæresi enim ista notum est nobis, quia ubique ei contradicitur (Act. xviii, 21, 22). Et licet nomen hæreseos Mileti non dicatur, a Paulo tamen opera nominantur, loquente ad presbyteros Ecclesiæ : Ego scio quoniam venient post abscessum meum lupi graves in vos, non parcetes gregi : et ex vobis ipsis consurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se (Act. xx, 29, 30). Hæc in transitu dicta sint, ubi et alibi hæresis appelletur. Nunc ipsum nomen videtur plenissime ventilandum. Hæresis Græce ab electione dicitur, quod scilicet unusquisque id sibi eligat quod ei melius esse videatur. Philosophi quoque Stoici, Peripatetici, Academici, Epicurei, illius vel illius hæreseos appellantur. Superfluum est ire per singula, et Marcionem, Valentinum, Apellem, Ebionem, Montanum, et Manichæum cum suis enumerare dogmatibus : cum per facile sit unicuique cognoscere quibus singuli ducantur erroribus. Arius et Eunomius, et novæ auctor hæreseos, utinam tam noti non essent, minus forsitan plurimos decepissent ! Hæreticum igitur hominem post unam correptionem, sive ut in Græco melius habetur, *νοθεύσας*, devita : *νοθεύσας* autem commotionem magis et doctrinam absque increpatione significat. Legitur in Latinis codicibus (quod verum Papa quoque Athanasius approbabat) : Post unam et alteram correptionem ; quod scilicet non sufficiat tantum semel eum corripi, vel commoneri qui aliquo sit depravatus errore : sed et secunda sit ei **738** adhibenda doctrina, ut in ore duorum aut trium testium stet omne verbum. Quare autem post primam et secundam correptionem devitandus sit, reddit causas dicens : quod subversus est ejusmodi, et peccat cum sit a semetipso damnatus. Qui enim semel hisque correptus, audito errore suo, non vult corrigi, errare existimat corrigentem : et econtrario se ad pugnas et jurgia verborum parans, eum vult lucrifacere, a quo docetur. Propterea vero a semetipso dicitur esse

^a Quin et sola nunc obtinet in plerisque omnibus exemplaribus et apud veteres scriptores, lectio.

^b Qui hunc ex Hieronymo locum laudat Rabbanus in epistola ad Ilincmarum Remensem apud Sirmund. tom. I, legit hic, cum sit in semetipso depravatus.

^c Victorius ad lectionem Gratiani cap. Inter. 24, qu. 3, itemque ex mss. codd. reponit hic, arbitramur :

damnatus : quia fornicator, adulter, homicida, et cætera vitia, per sacerdotes de Ecclesia propelluntur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes : quæ recessio propriæ conscientiæ videtur esse damnatio. Inter hæresim et schisma hoc esse arbitrantur, quod hæresis perversum dogma habeat : schisma propter episcopalem dissensionem ab Ecclesia separetur : quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam confligit hæresim, ut recte ab Ecclesia recessisse videatur.

(Vers. 12.) Cum misero ad te Arteman, aut Tychicum, festina venire ad me Nicopolim, ibi enim statui hiemare. Legimus in exordio istius Epistolæ : Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ deerant corrigas : et constituas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Ut quia Cretenses nuper crediderant, recedente Paulo, et ad alias Ecclesias transeunte, non dimitterentur orphani : sed haberent apostolicum virum, qui ea quæ videbantur deesse, corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum Ecclesiarum necessarius erat Titus, qui ædificium superstrueret, scribit ei, ut cum Arteman vel Tychicum, unum scilicet e duobus qui secum fuerant, Cretam misisset, impleturus [Al. impleturum] locum ejus : ipse Nicopolim veniret, ibi se hiematurum esse contestans. Ex quo paternos Pauli in Cretenses probamus [Al. probemus] affectus. Necessarium habet Titum in Evangelii ministerium : tamen non eum ante ad se vult venire, nisi in locum ejus Arteman, vel Tychicus successor advenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob victoriam Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramque superavit, nomen accepit.

(Vers. 13.) **739** Zenam legis doctorem, et Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. Iste est Apollo de quo et ad Corinthios scribitur : Unusquisque vestrum dicit : Ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ. (I Cor. 1, 12). Fuit autem vir Alexandrinus ex Judæis, valde eloquens et perfectus in Lege, episcopus Corinthiorum : quem propter dissensiones quæ in Corintho erant, ad vicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore putandum est transfretasse ; et Pauli Epistola dissensionibus quæ Corinthi ortæ fuerant temperatis, rursus Corinthum revertisse. Zenam vero legis doctorem, de alio Scripturæ loco quis fuerit, non possumus dicere, nisi hoc tantum, quod et ipse apostolicus vir id operis quod Apollo exercebat habuerit : Christi Ecclesias exstruendi. Præcipit itaque Tito, ut quoniam de Creta ad Græciam navigaturi erant, non eos faciat sitarciis indigere, sed habere ea quæ ad viaticum necessaria sunt.

et mox separet, pro, separetur : denique addit vocem, *diversum*, ibi, intelligi potest, *diversum*. Rabbanus, qui ut diximus, hunc diligentissime descripsit locum, sic habet : Schisma propter episcopalem dissensionem ab Ecclesia separet. Quod quidem in principio ita esse aliqua ex parte intelligi potest.

^d Nostri mss., Christi Ecclesias instruendi.

(Vers. 14.) *Discant autem et nostri bonis operibus præesse in necessariis usibus, ut non infructuosi sint.* Supra dixerat: *Zenam Legis doctorem et Apollo sollicitè præmitte, ut nihil illis desit.* Quia ergo poterat suboriri occulta responsio, ut non tam Titus quam quicumque Epistolæ lector hoc diceret: et unde Tito, ut viaticum non habentibus largiretur, solvit hanc quæstionem, et quasi nihil sibi opponatur elidit, dicendo: *Discant autem et nostri bonis operibus præesse in necessariis usibus, ut non infructuosi sint.* Nostros suos vocat qui in Christo crediderant: qui quia Christi erant, recte et Pauli et Titi appellari merebantur. Habes, inquit, in discipulos potestatem; doce eos non esse infructuosos: sed evangelistis et apostolicis viris, qui bonis operibus serviunt, ministrare: et ministrare, non in quibuscumque causis, sed in necessariis usibus: *Habentes quippe victum et vestimentum [Al. vestitum], his contenti simus (I Tim. vi, 8):* et qui altario serviunt, de altario vivant: et qui participes spiritualium nostrorum facti sunt, debent nobis sua participare carnalia. Et ne forsitan vel epistolam Pauli, vel præceptum Titi facile contemnerent, infructuosos vocat, quicumque evangelistis non ministraverint. Dicit et Salomon in Proverbiis: *Fructus vero elemosyna (Prov. iii, 12).* Et ipse Paulus primum spiritus fructum charitatem vocat (*Galat, v*). Charitas autem in communicatione et in ministerio **740** vel maxime comprobatur. *Ut non, inquit, infructuosi sint. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur (Mat. v, 10).* Hoc autem dico: **C** quia qui parce seminat, parce et metet. Apostolicis viris et Evangelizatoribus Christi in necessariis usibus nolle tribuere, sterilitatis seipsum est condemnare.

(Vers. 15.) *Salutant te qui mecum sunt omnes.* Vel solita consuetudine usus est, ut Titum ab om-

^a Victor. addit: *State in fide, et, tum ad sensum, ut sentit, ipsius Hieronymi, qui loquitur de charitate, et ad fidem Vulgat. edit. cum Græcæ, tum Latinæ,*

A nibus qui secum erant diceret salutari: vel certe proprio in Titum, quod talis esset, ut amorem eorum qui cum Paulo erant omnium mereretur. Magna vero laus Titi per Paulum ab omnibus salutari.

Saluta eos qui nos amant in fide. Si omnis qui amat, amaret in fide, et non essent alii qui absque fide diligereant, numquam Paulus ad amorem, fidem apposuisset, dicens: *Saluta eos qui nos amant in fide.* Amant quippe et matres filios, ita ut mortem pro eis oppetere sint paratæ; sed non amant in fide: et uxores maritos quibus frequentissime commoriuntur; sed amor ille non fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit: intantum ut etiam si ille qui diligitur infidelis sit: tamen sanctus in fide eum diligit, secundum illud: *Omnia vestra in fide fiunt (I Cor. xvi, 14).* Et alibi: *Diligite inimicos vestros (Luc. vi, 35).* Diligit sanctus inimicos suos, et ideo in fide diligit: quia credit in eum qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedem.

Gratia Domini nostri cum omnibus vobis. Sciendum quod in Græcis codicibus ita scriptum est: *Gratia cum omnibus vobis: ut nec Domini, nec nostri, in libris feratur authenticis.* In communi itaque sanctis atque credentibus, Tito et cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratiam. Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suum Jacob (*Gen. xxvii*), et ipse duodecim Patriarchas (*Ibid., 29*): Apostoli quoque ingredienti domum dicebant: *Pax huic domui (Mat. x, 12).* Et si digna erat domus, requiescebat pax eorum super eam: si vero exhibebat se indignam, revertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati. Ita et nunc in fine Epistolæ suæ Apostolus gratiam credentibus imprecatur: quæ cum voto habebat effectum, et erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicens præbere voluisset.

rescribit, *Omnia vestra in charitate fiunt, pro, in fide.* Mss autem nostri omnes impressam lectionem probant.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

EPISTOLAM AD PHILEMONEM

LIBER UNUS.

PROLOGUS.

741-742 Qui nolunt inter Epistolas Pauli eam recipere quæ ad Philemonem scribitur, alunt, non sem-

^a Haud intelligo, quid in mentem Victorio venerit

D per ^a Apostolum, nec omnia, Christo in se loquente, dixisse: quia nec humana imbecillitas unum tenorem

cui rationes istæ facere visæ sunt pro illis, qui vel